



עולמות נפגשים, מאות חמישית עד השש-עשרה כיתה ז'

מדריך למורה

כתיבה ופיתוח : צוות היסטוריה

ניהול צוות היסטוריה : ד"ר קציעה אביאלי-טביביאן

פתיחה

הספר **עולמות נפגשים, מאות חמישית עד השש- עשרה**, מיועד לתלמידי כיתה ז'. הספר מזמן סביבה לימודית עשירה המתחשבת בשונות הלומדים ומאפשרת רכישת מיומנויות ללימוד היסטוריה בעזרת ייצוגים מילוליים וחזותיים: מקורות, מפות, תמונות. את הספר מלווה אתר תולדות www.toldot.cet.ac.il ובאמצעות מדוריו הוא מאפשר תהליכי הוראה למידה ברמות העמקה מגוונות ובמסגרות למידה שונות.

בספר על מרכיביו השונים מענה למטרות הוראת-למידת היסטוריה. בתחום הקוגניטיבי מוגדרות המטרות: הכרת אירועים, רכישת מושגים ומיומנויות, פיתוח חשיבה היסטורית (בעזרת הבחנה בין סיבה לתוצאה, בין דעה לעובדה, הסקת מסקנות). הנרטיב בפרקי הספר, השמות והמושגים המבוארים - מאפשרים ללומד להכיר את האירועים המרכזיים של המאות הללו. מגוון התעודות וקטעי המחקר בכל פרקי הספר, השאלות לסעיפי הפרק והשאלות לחזרה ולדיון - מאפשרים פיתוח חשיבה היסטורית. הכרת האירועים והמושגים, הפקת מידע מן המקורות, קריאת המפות והתמונות יוצרים אצל הלומד בסיס ידע המזמן עיון ביקורתי וטיפול השיפוט של האירועים ההיסטוריים.

מתוך הבנה כי חקירת מקורות היסטוריים היא אחד המאפיינים המרכזיים של היסטוריה שולבו בספר מקורות רבים. הם תורמים למפגש בלתי אמצעי עם רוח התקופה בהיותם כתובים בלשון התקופה, ובמושגיה. המקורות מקלים על התפיסה ועל ההבנה של אירועים ותפיסות עולם בכך שהם ממחישים ידיעה מופשטת, ומדגימים בעיה או תופעה. הדיון במקורות נועד ליצור את ההבנה כי ההיסטוריוגרפיה אינה מספרת סיפור אחד שיש לו משמעות אחידה, אלא רצף של סיפורים אפשריים המעניקים פרשנות שונה לאותה תופעה. לימוד באמצעות מקורות היסטוריים מזמן כלים לפיתוח חשיבה היסטורית וביקורתית המבוססת על טיעונים ונימוקים, ומעודד חשיבה אמפתית המאפשרת לגלות סובלנות כלפי עולם ערכים ואמונות של השונה והאחר ולהבינו מנקודת מבטו.

הטקסטים החזותיים מחזקים את המילוליים, או מציגים תמונת מבט נוספת על האירועים ההיסטוריים. התמונות מעוררות רגשות ומחשבות. הן יכולות לשמש פתיח לדיון, או לתרום לבניית שיפוט ערכי. המפות הן טקסט חזותי שנועד להציג את האזורים בהם התרחשו האירועים ועשוי גם להמחיש תהליך: תהליך הקמת האימפריה המוסלמית, תהליך התפשטותה של אירופה, תהליך התגליות הגיאוגרפיות ועוד. באמצעות המפות ניתן להקנות לתלמידים מיומנות של קריאה והמללה של מפה היסטורית.

הספר מאפשר להשיג את המטרות הערכיות של הוראת-למידת היסטוריה ובכללם: טיפוח השיפוט של אירועים היסטוריים, טיפוח היכולת לבחון את עמדתו של האחר מנקודת מבטו מתוך ההכרה כי קיימות נקודות ראות שונות לאירועים היסטוריים, לדוגמה: התגליות הגיאוגרפיות מנקודת המבט של האירופים ומנקודת המבט של התושבים המקומיים, מסעות הצלב מנקודת המבט של הכנסייה, הסוחרים, היהודים באירופה ובארץ ישראל, ומנקודת המבט של המוסלמים בארץ ישראל. כמו כן מאפשר הספר טיפוח רגש ההזדהות עם ההיסטוריה של עם ישראל בנושאים כמו הקהילה היהודית והיצירה היהודית בימי הביניים. סוגיות אלה מאפשרות עריכת דיונים שיתרמו לפיתוח עולם ערכים ולביסוס השקפת עולם מנומקת, במיוחד כאשר על הפרק עומדים ערכים המקיימים דיאלוג עם ערכים בני זמננו.

הטבלה הבאה מציגה את מרכיבי חומרי הלמידה בספר והמלצות לדרכים לשילובם בתהליכי הוראה- למידה

המרכיב	מאפיינים ומטרות	שילוב בתהליך הוראה-למידה
ציר זמן	<p>בפתח כל יחידה מוצג ציר זמן.</p> <p>ציר הזמן מציג אירועים מרכזיים בתקופה בה דנה היחידה – חלקם מן ההיסטוריה הכללית וחלקם מן ההיסטוריה של עם ישראל.</p> <p>הערה: על הציר מצוינים באות אפורה אירועים שאינם שייכים לנושאי היחידות, אבל הם מאירים אירועים היסטוריים משמעותיים שהתרחשו בתקופה.</p> <p>על הציר מצוינים כמה תאריכים. הלומד מוזמן להוסיף אירועים לפי בחירתו והדבר יסייע לו להבנות את מושג הזמן.</p>	<p>טרום למידה – מיקוד מסגרת הזמן שהיחידה עוסקת בה.</p> <p>במהלך הלמידה – בניית ציר זמן סינכרוני.</p> <p>לאחר הלמידה – לסיכום ולחזרה.</p> <p>הצעה לפעילות</p> <p>בחירת כמה אירועים חשובים מהיחידה ושילובם בציר הזמן:</p> <p>א. פעילות אישית.</p> <p>ב. בקבוצות – דיון לגיבוש ציר זמן קבוצתי.</p> <p>ג. במליאה – השוואה בין צירי הזמן השונים ודיון במשמעות ההבדלים.</p>
סיכום	<p>בסיום כל פרק מופיע סיכום הכולל את המידע הבסיסי - מושגים, תופעות ותהליכים חשובים – שהפרק עוסק בהם.</p>	

שילוב בתהליך הוראה-למידה	מאפיינים ומטרות	המרכיב
<p>א. איסוף מידע, ניתוחו והבנתו באמצעות שאלות העוזר המלוות את התעודות.</p> <p>ב. ביסוס מיומנות קריאת תעודות: מי כתב? מתי? היכן? מדוע? מה הרעיון המרכזי? הבנת השוני בין תעודה לבין קטע מן המחקר.</p>	<p>התעודות וקטעי המחקר מאפשרים:</p> <p>א. התנסות במיומנויות היסוד של לימוד היסטוריה.</p> <p>ב. הכרת תקופה במושגיה ובאווירתה.</p> <p>ג. למידת חקר.</p> <p>ד. ראיית תופעה היסטורית מנקודות מבט שונות.</p>	<p>תעודות וקטעי מחקר</p>
<p>טרום למידה (תמונות) – הרחבת הסקירה המרפרפת.</p> <p>תמונות, מפות, תרשימים וקריקטורות – מלבד היותם מקורות היסטוריים, הם מאפשרים להיענות לשונות התלמידים.</p> <p>שאלות העוזר המגוונות, המלוות את רוב המקורות, מאפשרות בחירה והתאמה לתלמידים שונים.</p> <p>הצעות לשאלות מנחות לתמונות:</p> <p>א. מהו נושא התמונה? שימו לב לכותרת.</p> <p>ב. אילו פרטים ניתן לזהות בתמונה?</p> <p>ג. מה מספרת התמונה?</p> <p>ד. מה מוסיפה התמונה על המידע הכתוב?</p> <p>טרום למידה (מפות) – סקירת המפות בפרק תוך השוואה ביניהן – להתרשמות כללית.</p> <p>הצעות לפעילויות ולשאלות למפות:</p> <p>א. פענח הכותרת, המקרא והסמלים.</p> <p>ב. מהו המידע העולה מן המפה? (נושא, זמן, מקום).</p> <p>ג. אילו מסקנות אפשר להסיק מן המפה?</p> <p>ד. כיצד המידע שהוסק מתקשר לכתוב בטקסט? (מוסיף, מדגים וכו').</p> <p>טרום למידה (תרשימים) – התרשמות, העלאת השערות.</p> <p>במהלך הלמידה – המחשה מספרית וכמותית, המחשת הגודל; ביסוס הטקסט המילולי; אימות השערות והפרכתן.</p>	<p>תמונות</p> <p>א. מהוות מקור מידע וממחישות את אירועי התקופה.</p> <p>ב. מסייעות ביצירת דימוי חזותי לתקופה ולאירועים הנלמדים.</p> <p>מפות ותרשימים</p> <p>המפה ההיסטורית ממחישה את האזורים שהאירועים והתהליכים התרחשו בהם.</p> <p>המידע במפה הוא מופשט ומיוצג בסמלים ולכן חלק מהתלמידים מתקשים בפענוחו.</p> <p>טבלות ותרשימים</p> <p>א. מאפשרים לבחון בעיות היסטוריות בכלים המאפשרים כימות.</p> <p>ב. מאפשרים הסקת מסקנות.</p> <p>ג. משמשים בסיס להעלאת שאלות ובעיות.</p>	<p>מקורות חזותיים</p>

שילוב בתהליך הוראה-למידה	מאפיינים ומטרות	המרכיב
<p>השלמת פערי מידע והעלאת מידע קיים.</p>	<p>בצדי העמודים מופיעים הסברים על מושגים ומונחים שנלמדו בעבר אשר מסייעים להבנת הטקסט, או מושגים חדשים.</p>	<p>שמות ומושגים</p>
<p>טרם למידה - הפנייה לפריט מסוג זה כפתיח.</p> <p>במהלך הלמידה – להרחבת הנושא הנלמד או להצגת נקודת מבט נוספת.</p>	<p>קטעי מידע המצביעים על תופעות ומושגים הקיימים בימינו ואשר מקורם בתקופה הנלמדת.</p> <p>רוב הקטעים מתייחסים לנושאים העשויים לעורר את סקרנותו של הלומד.</p>	<p>כדאי לדעת</p>
<p>א. אפשר לשלב חלק מהפעילויות בנושאים לדיון בכיתה במהלך הלמידה ובסיכום.</p> <p>ב. אפשר להסתייע בפעילויות להכנת מבחן.</p>	<p>פעילויות מופיעות לאורך כל הספר:</p> <p>א. שאלות עזר הנלוות למקורות. בסיום פרקים – לחזרה ולדיון מגוון הפעילויות מאפשר בחירה והתאמה ללומדים שונים ובמסגרות שונות: יחיד, זוגות, קבוצות, מליאת הכיתה. מקצתן נושאות אופי עיוני ואחרות - אופי יצירתי.</p> <p>ג. בפעילויות מיון שונות נעשה שימוש בביטויים: היבט, תחום, תחומי חיים. השימוש בכמה ביטויים בא להקנות מיומנויות מיון ותובנה כי למרות המיון לתחומים או תחומי חיים אין דיכוטומיה מלאה אלא יש קשר בין הפוליטי לחברתי, בין הדתי לחברתי וכד' – עניין המובע בביטוי היבט.</p>	<p>פעילויות</p>
<p>א. הגדרת שמות ומושגים.</p> <p>ב. איתור מידע במהלך הכנת עבודה, חזרה והכנה למבחן.</p> <p>ג. פיתוח יכולת שימוש במפתח.</p> <p>ד. בחינת מושג כמקשר בין חברות שונות לתקופות היסטוריות.</p> <p>ה. זיהוי מושגים הנמצאים בשימוש כיום ובחינת מאפייניהם בתקופות היסטוריות.</p>	<p>שמות ומושגים מרכזיים בספר מסודרים בסדר אלפביתי.</p> <p>המפתח מאפשר:</p> <p>בניית מושג על ידי ליקוט מידע מצטבר.</p> <p>פיתוח יכולת לשימוש מושכל בתוכני הספר.</p>	<p>מפתח</p>

הצעות להוראה

פרק א: לידת אירופה

פעילות מקדימה

א. קריאת מפה והשוואה בין מפות: פלישות של שבטים לאירופה במאות השלישית עד העשירית (עמ' 13) אירופה לקראת שנת אלף (עמ' 18). ודיון בשאלה אילו תהליכים מדיניים התרחשו באירופה במאות השלישית עד העשירית.

▪ רצוי לתרגל קריאת מפה: לבחון את שם המפה, את התקופה והאזור, ולתרגל גם קריאת מקרא.

ב. שאלת שאלות: על שם הפרק. אילו שאלות מעורר השם "לידת אירופה"? לדוגמה: מתי "נולדת" יבשת? מה היה המצב קודם לכן באירופה?

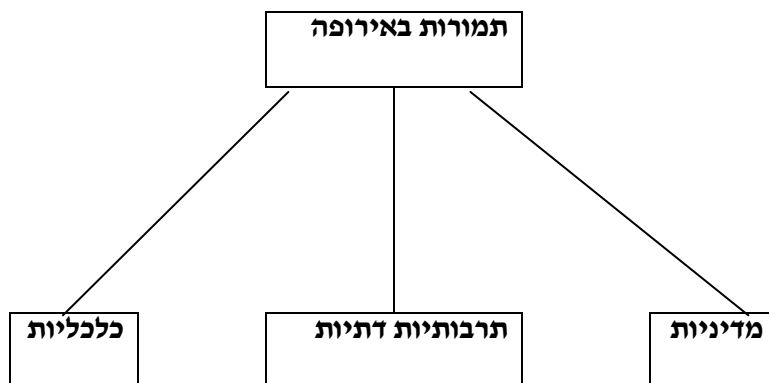
נושא לדיון: אילו תמורות התחוללו באירופה לקראת שנת אלף?

▪ תחילה מומלץ להבהיר את המושג "תמורה".

בפתיחת הדיון בנושא כדאי לערוך פעילות של הפקת מידע מכותרות הפרק.

הצעה א: לימוד הנושא בקבוצות: כל קבוצה תציג אחד מתחומי התמורות: תמורות מדיניות, תמורות דתיות ותרבותיות, ותמורות בחקלאות ובכלכלה.

הצעה ב: עריכת מיפוי מושגים: התלמידים יערכו מיפוי מושגים של נושא-העל: תמורות באירופה. לדוגמה:



הצעה ג: השלמת טבלת השוואה

אפשר להשלים את טבלת ההשוואה בחזרה לדיון שאלה 3, עמ' 24. הטבלה מציגה השוואה בין מאפיינים באירופה במאה החמישית למאפיינים באירופה בתום האלף הראשון.

מאפיינים	אירופה במאה החמישית	אירופה בתום האלף הראשון
מסגרת ארגונית	שבטים	ממלכות
דת	אלילות; נצרות	נצרות; מעט אלילות
שפות	לטינית; שפות השבטים	לטינית; שפות אירופיות
שליטים	ראשי שבטים	מלכים; סניורים פיאודליים
כלכלה	חקלאות; ציד	חקלאות; ציד

- התלמידים ימלאו את הטבלה בזוגות ואחר כך יציגו אותה במליאת הכיתה.
- אפשר להוסיף עוד מאפיינים להשוואה: כלי עבודה, גידולים חקלאיים וכדומה.

פעילות סיכום

א. **דיון בשאלה:** מה הם הקשרים בין התמורות בתחומים השונים? (דוגמה לקשר בין תמורה מדינית לתמורה דתית: קרל הגדול כפה את הנצרות על השבטים בממלכותו).

- ערכו דיון מסכם בנושא זה. הדגישו את המורכבות של ההתפתחויות באמצעות הצגת הקשרים בין תחומי התמורות.

ב. **מדרש שם:** מה משמעות שם הפרק – לידת אירופה?

ג. **השוואה:** בנושא - המגעים בין בני תרבויות שונות באירופה עד שנת אלף. לדוגמה:

היבט	מאבק ואלומות	קבלה והשתלבות
מדיני	פלישות השבטים; כיבושי קרל הגדול	השבטים מקימים ממלכות; קשרים בין קרל הגדול והארון אל-רשיד
צבאי	פלישות השבטים; כיבושי קרל הגדול; כפיית הנצרות	
כלכלי		רד'אנים
תרבותי-דתי	כפיית הנצרות על ידי קרל הגדול; מיסיונרים	לבוש; שתייה (יינ); התנצרות

בחרו מן הטבלה שני אירועים שלדעתכם הם החשובים ביותר והסבירו מה חשיבותם.

- האפשרות לבחון באמצעות הטבלה אירוע מהיבטים שונים תמחיש לתלמידים את מורכבות המציאות.

ד. **הכנת משחק:** הכנת משחק טרווייה שמטרתו הבהרת מושגים מן הפרק.

פרק ב: הפיאודליזם האירופי

פעילות מקדימה

א. הפקת מידע מאירוסים: האחוזה (עמ' 29), הטירה (עמ' 30 - 31), ודיון בשאלות: מה הם מרכיבי האחוזה? מהו מבנה הטירה?

▪ היעזרו בשאלות שמלוות את האירוסים.

נושא לדיון: כיצד התמודד הפיאודליזם עם בעיות מדיניות, ביטחוניות וכלכליות באירופה?

בפתח הדיון יש לעסוק במאפייניה של החברה הפיאודלית: כתברה הכוללת מתפללים, לוחמים ועמלים. מי הם המתפללים, הלוחמים והעמלים? מהם הקשרים בין הקבוצות האלה?

▪ יש לאסוף מידע מן הפסקאות, התעודות והתמונות על כל אחת מן השדרות. איסוף המידע יכול להיעשות בקבוצות התמחות.

דיון: מהי התרומה הייחודית של כל קבוצה לחברה הפיאודלית ובמה מתגלים הקשרים בין הקבוצות?

בגוף השיעור יש להעלות את הנושאים הבאים המשלבים את הקשר בין המידע העולה מן האירוסים לבין הבעיות המדיניות הביטחוניות והכלכליות באירופה.

א. בעיות שהתעוררו באירופה: בעיות ביטחוניות – חוסר ביטחון לחיים בעקבות נדידות של שבטים; העדר שלטון מרכזי חזק; דרכים משובשות ומסוכנות.

ב. תרומת המשטר הפיאודלי לפתרון הבעיות ודרכי ההתמודדות איתן:

- **הקמת טירה** המספקת ביטחון ליושביה ולאיכרים הבאים אליה בעת מלחמה.
- **הקמת צבא** של וסאלים לוחמים ופרשים הנתונים לחסות האדון והמלך.
- **חיזוק הקהילה** הכפרית וחיזוק כלכלת האחוזה.
- **חיזוק המסגרת המדינית** הרופפת, הווסאלים של המלך, היו לעתים חזקים מן המלך, ושלטו באזורים נרחבים יותר מהאזורים שהמלך שלט בהם.
- **חלוקת החברה לקבוצות** של נותני שירות ומקבלי שירות, הקשורים ביניהם במערכת של התחייבות חוזית, המלווה בשבועה דתית.

פעילות סיכום

א. **טבלת השוואה:** בנושא – התמודדות המשטר הפיאודלי עם הבעיות שהתעוררו בתקופה?
לדוגמה:

הפתרון	מהות הבעיה	נושא הבעיה
		מדיני
		כלכלי
		ביטחוני

ב. **סרטוט תרשים:** המציג את מבנה החברה הפיאודלית.

פרק ג: יחסי הכנסייה והמדינה

פעילות מקדימה

- א. קריאת תמונות: מיון התמונות המופיעות בפרק: תמונות הנוגעות לכנסייה, למדינה (קיסר, מלכים). והצגת השאלה: איזה מידע עולה מן התמונות, ואילו שאלות מידע זה מעורר?
- ב. קריאת כותרות: שאילת שאלות והפקת מידע מכותרות הפרק.

נושא לדיון: הויכוח בין ג'ורג'וס השביעי לבין היינריך הרביעי, גלות בבל של האפיפיור, רצח תומס בקט – הם שלושה אירועים המדגימים את יחסי הכנסייה והמדינה. במה? מה ניתן להסיק מהם?

- הבהרת המושגים כנסייה, מדינה וברור הסמכויות שבידי כל אחת מן המערכות.
- חלוקת הכיתה לשלוש קבוצות. כל קבוצה תתמחה באחד האירועים המוצגים בשאלה ותציגו בפני הכיתה.
- יש להבהיר כי כל אחד מן האירועים התרחש במקום אחר ובזמן אחר.

במליאת הכתה: ברור כל אחד מן האירועים. יש לציין כי התביעה לרפורמה בכנסייה הובילה לסכסוך בין הכנסייה לקיסרות וביטוייה היה אירוע קנוסה. התלכדות צרפת ואנגליה מנסיכויות פיאודליות לממלכות יצרה מתח בין כנסייה למדינה.

את תהליך התגבשותן של צרפת ואנגליה מנסיכויות פיאודליות לממלכות ניתן להציג בעזרת טבלה. דוגמה המציגה את התהליך בצרפת:

צרפת	
החלשת גורמי כוח מסורתיים	הצמחת כוחות חלופיים
לקיחת סמכויות מינהל מידי הכנסייה	מינוי פקידים כפופים למלך
צמצום הצבא הפיאודלי	הקמת צבא שכיר
החלשת היחידות הפיאודליות	מתן כתבי זכויות לערים
ביטול התכנסויות הפיאודלים	כינוס אסיפת מעמדות כפופה למלך
צמצום הסמכויות המשפטיות שבידי הסניורים	התחזקות בית הדין של המלך
החלשת כוח האפיפיור ברומא	ניסיון זמני להקמת מרכז דתי חלופי ובראשו אפיפיור, בצרפת, באוויניון

השלימו את הטבלה העוסקת בתהליך באנגליה:

אנגליה	
החלשת גורמי כוח מסורתיים	הצמחת כוחות חלופיים

את תהליך התגבשות המדינות ניתן לסכם בשאלה: במה דומים מאפייני התהליכים המרכזיים שהתחוללו באנגליה לאלה שהתחוללו בצרפת ובמה הם שונים אלה מאלה?

פעילות סיכום

א. דיון: מהם מקורות כוחה של הכנסייה? ומהם מקורות כוחה של המדינה?

ב. קריאת תמונות: הציגו תמונה מן הפרק המבטאת את כוחה של הכנסייה ותמונה המבטאת את כוחה של המדינה. מיינו מה אתם רואים בתמונה? מדוע בחרתם בה?

פרק ד: צמיחת הערים

פעילות מקדימה

א. **דיון במליאת הכיתה:** בירור המושג "עיר" בימינו. אפשר להתייחס להרכב האוכלוסייה, לאורח החיים בעיר, לשירותים שהעיר מספקת בתחומי התרבות, הכלכלה והתעסוקה, ולמוסדות הציבור.

▪ לאחר לימוד הפרק יש לחזור לשיחה זו ולהדגיש את ההבדלים בין עיר בימינו לעיר בימי הביניים תוך בחינת כמה נושאים: מוסדות העיר, מראה הבתים והמבנים, עיסוקי התושבים ועוד.

▪ אפשר לשוחח על מאפיינים חיצוניים: הרחובות המרוצפים, מבנה הבתים, הרחובות הצרים, דרכי הניקוז, הכנסיות, חומה או חומות העיר והשערים הכבדים.

▪ אפשר להיעזר ב"כדאי לדעת", על ערים עתיקות באירופה.

▪ ניתן לאפשר תלמידים שביקרו בערים עתיקות באירופה להציג תמונות ולספר רשמים מביקורם בערים אלו ולהציג מאפייניהן כערים עתיקות.

ב. **הפקת מידע מתמונות:** עיון בתמונות בפרק המציגות ערים עתיקות באירופה והפקת מידע מהן על מאפייני ערים בימי הביניים (מיקום העיר, חומות, כנסייה, רחובות צרים, בתים צפופים ועוד).

ג. **קריאת מפה:** והפקת מידע מן המפה ערים באירופה במאה השלש עשרה וכלכלתן (עמ' 53)

▪ אפשר להיעזר בשאלות הנלוות למפה.

ד. **שאלת שאלות:** שאלת שאלות בעזרת כותרות הסעיפים והפסקאות.

נושא לדיון: מה הם מאפייני העיר באירופה בימי הביניים?

שלב א: בחינת מבנה העיר ואורח החיים המיוחד שהתפתח בעיר; תחושת החופש השוררת בעיר, העיסוקים המגוונים של תושביה, מוסדות הציבור שהתפתחו בה. מומלץ לעסוק בנושאים:

- מאפייני מבנה העיר
- אוכלוסיית העיר
- העיר כמרכז כלכלי
- העיר כמרכז ארגוני-שלטוני
- העיר כמרכז דתי-תרבותי

בדיון מומלץ להציג את מגעים בין-תרבותיים התרחשו בעיר ותוצאותיהם.

רצוי לבחון מדוע עיר עשויה לשמש זירה לקיום מגעים בין-תרבותיים, ומה תורמים מגעים אלה לעיר. יש לציין כי ההרכב המגוון של אוכלוסיית העיר והפעילות המסחרית הערה שהתנהלה בערים מרכזיות, סייעו ותרמו להתפתחות המגעים הבין-תרבותיים, ולהציג כמה דוגמאות למפגשים כאלה ואת מאפייניהם.

בדיון יוצגו היבטים כלכליים ותרבותיים : אזורי המסחר באירופה, נתיבי המסחר הימיים והסחורות המשווקות. המסחר בין מזרח למערב סייע להכרת טעמים חדשים, מזונות וחומרי גלם. התפתחות שפות, לדוגמה, היידיש (גרמנית-יהודית); גלגולי מילים משפה לשפה, לדוגמה, המילה בנק, שמקור בשפה האיטלקית, השתרשה בכמה לשונות. ריכוז ידע והפצתו באמצעות אוניברסיטאות ומרכזי תרגום.

אפשר לרכז את המידע בעזרת טבלה מסכמת שכותרתה: מגעים בין-תרבותיים בעיר. לדוגמה:

מאפייני המפגש	המשתתפים	גורם מזמן	סוג המפגש
מסחרי מקומי	איכרים ותושבי העיר	שוק	כלכלי
מסחר מקומי ובין-אזורי בילוי ובידור	סוחרים מאזורים מרוחקים איכרים ותושבי העיר	יריד	כלכלי-חברתי
תרגום מערבית ומיוונית לימודים	מתרגמים סטודנטים ומורים (בני המקום ובני אזורים מרוחקים)	מרכז תרגום	תרבותי
התפתחות שפות (יידיש) שאילת מושגים (בנק) קשרי כלכלה (הלוואת בריבית, העסקת עובדים במשק הבית) מתח דתי (עלילות, המרת דת)	כלל האוכלוסייה	חיי היומיום בעיר ובכפר	

- לאחר הבנת תהליכים אלה כדאי לבחון אילו מגעים בין-תרבותיים מתרחשים בערים בימינו.

פעילות סיכום

א. הכנת דגם: בניית עיר וירטואלית ומוסדותיה המרכזיים על פי התמונות, המידע והמפות בספר.

ב. מדריך למטייל בעיר: המדריך ילווה את המטייל בעיר הימי ביניימית באירופה ויסביר את מיקומה, מבנה העיר, מבנים מרכזיים בה ובעלי תפקידים בה. ניתן לשלב בין פעילויות א' וב'.

ג. דיון: מה בין עיר בימי הביניים לבין העיר בימינו? ראו פעילות מקדימה א.

ד. משחק תפקידים: לקראת מינוי מועצת העיר תגיש כל קבוצת אוכלוסייה בקשות המפרטות את צרכיה המיוחדים, והמועמדים למועצת העיר יישאו נאומים וייתיחסו בהם לתנאי החיים בעיר בכלל ולקבוצות האוכלוסייה השונות בפרט.

פרק ה: האמנויות מבטאות את רעיונות הנצרות

פעילות מקדימה

א. ברור מושגים: באמצעות העלאת ידע קודם: מהם רעיונות נצרות? מה מבנה הכנסייה, מי הם בעלי התפקידים בה? היעזרו בפרקים ב, ג.

ב. הפקת מידע מכותרות: קריאת כותרות הסעיפים והפסקאות והפקת מידע אודות תכני הפרק.

נושא לדיון: כיצד מבטאות האמנויות בימי הביניים את רעיונות הנצרות?

התבוננות באדריכלות ובאמנות של ימי הביניים מצביעה מצד אחד על התגבשותה של מסורת יציבה למדי לאורך השנים, ומצד אחר על שינוי והתפתחות. כיצד המסורת היציבה ותהליכי השינוי באים לידי ביטוי ביצירות שהוצגו בפרק? בדיון יתבססו התלמידים על דוגמאות מן הפרק.

בפרק מוצגות יצירות המבטאות את יחסה של הכנסייה אל היהודים ואל היהדות. האם לאמנות היה תפקיד ביצירת הדימוי השלילי של היהודי בימי הביניים או שהיא רק מייצגת את הדימוי הזה? ובמבט כוללני: האם אמנות יוצרת מציאות או מתארת אותה?

פעילות סיכום

א. דיון: מקומו ותפקידו של האמן בימי הביניים בהשוואה לאמנים מתקופתנו.

1. חלקו את התלמידים לקבוצות ובקשו מכל קבוצה לקרוא על אמן מוכר כגון: וינסנט ואן גוך, פייר אוגוסט רנואר, קלוד מונה, פבלו פיקאסו, אנרי מאטיס ואחרים. קיימו דיון בכיתה: מה הניע את האמנים עליהם קראו ליצור? באילו נושאים בחרו ליצור? מדוע? מה השפיע על יצירתם?

2. ספרו לתלמידים על אמני ימי הביניים: את רוב האמנים שיצרו בימי הביניים אנחנו לא מכירים בשם. יש אמנים שחתמו על היצירות שלהם, אולם לגביהם איננו יודעים דבר מלבד שמם – איננו יודעים את קורות חייהם, מה הם חשבו על אמנות וכדומה. בימי הביניים היכולת ליצור אמנות נחשבה לנחותה ביחס להתמצאות בשפה ובגיאומטריה, למשל. למעשה, העשייה של פסל, פסיפס או ציור נחשבה לאומנות ממש כמו אפיית לחם על ידי טבח. את הנושאים בהם עסקו יצירות האמנות קבעו אנשי הכנסייה, והאמנים היו בעלי המלאכה שביצעו את ההנחיות שלהם.

דונו עם התלמידים על ההבדלים בין אמני ימי הביניים לבין האמנים עליהם קראו: מה התפקיד שלהם בחברה? מה מידת החופש שיש להם בפעולתם? באיזו מידה הם יכולים להביע באמנות עמדות ייחודיות ולפתח סגנון ייחודי? מה מעמדם החברתי? חשוב לשים לב שהדברים אינם מוצגים בצורה דיכוטומית מדי: יש לזכור שאמני ימי הביניים יצרו סגנונות ייחודיים לצד ההיצמדות למסורות ולצד המחויבות לשרת נאמנה את צרכי הכנסייה. רק בתקופת הרנסנס צמחה דמותו של האמן כפי שאנו מכירים אותה היום – ראו פרק ט"ו.

פרק ו: הקהילה היהודית באשכנז

פעילות מקדימה

- א. **מדרש שם:** הסבר המושגים המופיעים בשם הפרק – קהילה, אשכנז.
ב. **הפקת מידע מכותרות:** פעילות מטרימה למידה ומספקת מידע תחילי על נושאי הפרק.

נושא לדיון: כיצד נענו שליטי העיר לצרכים המיוחדים של היהודים? כיצד באה לידי ביטוי האוטונומיה של הקהילה?

שלב א: שלב זה מתייחס לחלק הראשון של נושא הדיון - יש להדגיש כי היהודים היו קבוצה מועדפת בעיר. השליטים העניקו להם כתבי פריווילגיות ובהם זכויות בתחומים שונים: אוטונומיה דתית, זכות לבית קברות נפרד, זכות להקיף את שכנותם בחומה, זכות לתקן תקנות, לשפוט ולהטיל עונשים, להקים מוסדות חינוך ועוד. היעזרו בתעודה הפריווילגיה של יהודים בשפיירא (עמ' 84). מיקום שכונת היהודים בקרבת מרכז העיר סייע להתפתחות עיסוקיהם. היהודים השתלבו בתחומי הכלכלה העירונית: מלאכה, מסחר, בנקאות וטביעת מטבעות.

שלב ב: שלב זה מתייחס לחלק שני של נושא הדיון - ובו יש להציג את הגורמים שסייעו לקיום הקהילה היהודית:

- **מוסדות** – שניהלו וארגנו את חיי היהודים בתחומים שונים.
 - **חקיקה** – קביעת תקנות. לדוגמה, תקנת מליינה מאפשרת ללמוד כיצד התקבלה תקנה בקהילה (פה אחד). התקנה מצביעה על חיי היהודים באזור חקלאי, מדגישה את היחס לאורחים, למתן צדקה, מזכירה אמצעים לשמירה על טוהר המידות, ועוד.
 - **חינוך** – החינוך היה אמצעי להעברת ידע, ערכים ונורמות התנהגות מדור לדור.
 - **מנהגים וטקסים אישיים וציבוריים** – כמו לדוגמה הכנסת ילד ללימודים. כדאי להשוות לשירו של שלמה בר אצלנו בכפר טודרה, המספר על הכנת ילד ללימודים במרוקו.
- התעודה על הכנסת ילד ללימודים מרמזת על מעמד הר סיני. הטקס אינו אישי הוא נערך בבית הכנסת בהשתתפות הציבור בחג השבועות ובכך מחזק את הקשר בין הילד לקהילה.
- הילד מתכוון לאירוע ברחה ובהיטהרות כפי שעשו בני ישראל כשהתכוונו לקבלת התורה.
 - החכם מכסה את הילד תחת כנפיו, רמז לענן שכיסה את העם לקראת המעמד.
 - מעלים את הילד לבית הכנסת, רמז למשה שעלה להר.
 - הילד מתחיל ללמוד בחג השבועות, חג מתן תורה.
 - הילד מתחיל ללמוד בספר ויקרא, ספר העוסק בפעולות הקשורות לעבודת האל במקדש.
- **אכיפת חוק וענישה** – למוסדות הקהילה היו סמכויות ביצוע, והפעלתן מנעה פרצות באחדות הקהילה. צרכי הפרט זכו להתייחסות – עיכוב תפילה מדגים זאת. הבעיות נפתרו בתוך הקהילה ולא היה צורך לפנות לגורמים מבחוץ. הדבר תרם לשמירת הלכידות בין בני הקהילה. עניין זה הוא רב משמעות במצב של העדר מדינה המגנה על היחיד מפני הרשות.

פעילות סיכום

א. משחק תפקידים: אתם נציגי הקהילה היהודית, המנהלים משא ומתן עם אדון העיר לקבלת פריווילגיה. שחזרו את המשא ומתן בין שני הצדדים.

ב. הכנת תקנה: חברו תקנה העוסקת באחד מענייני היומיום בקהילה.

ג. דיון: כיצד שמרה הקהילה על הזהות היהודית של חבריה?

פרק ז: יהודים בקרב נוצרים

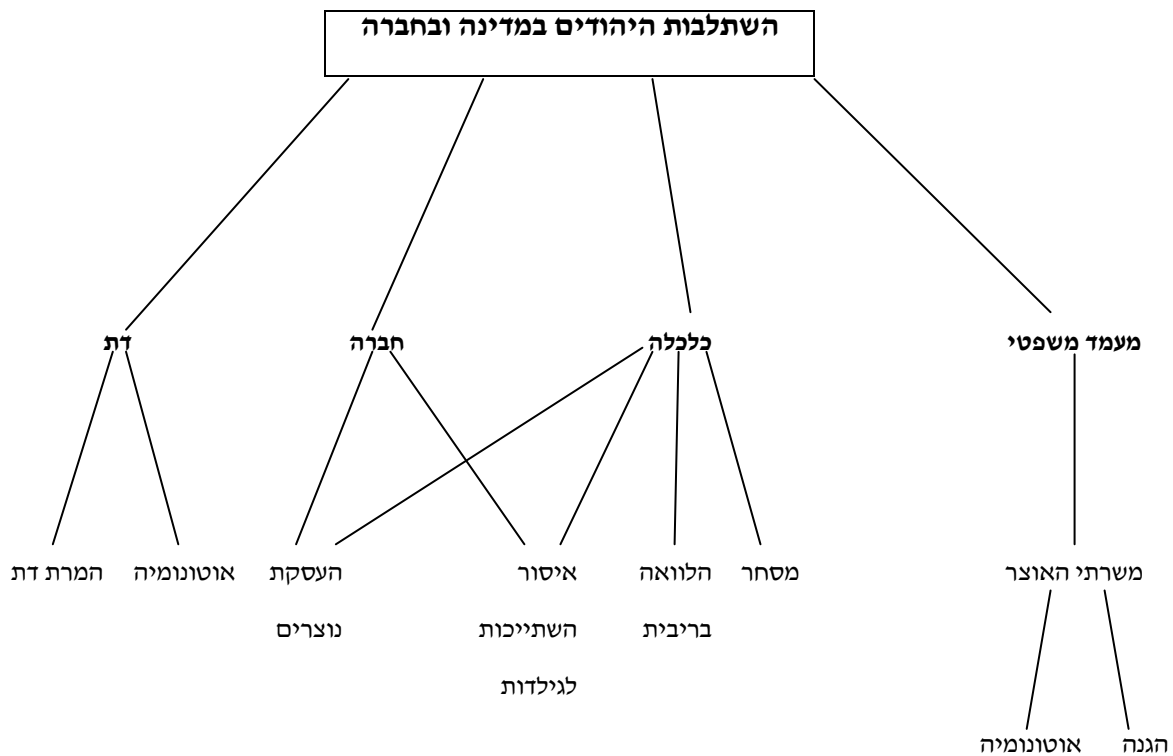
פעילות מקדימה

א. דיון: יחס הכנסייה אל היהודים, היעזרו בפסקה "הכנסייה קובעת כי הנצרות היא הדת המנצחת".

נושא לדיון: מה היה מעמדם של היהודים במדינה ובחברה הנוצרית?

להבנת השינוי במעמדם של היהודים כדאי להציג את התהליכים בשני שלבים בשלב ראשון – השתלבות היהודים, ובשלב השני – הרחקת היהודים.

בתחילת הדיון בשאלה אפשר להציג את מאפייני השתלבות היהודים במדינה ובחברה בעזרת מיפוי התהליך. דוגמה למיפוי:



לאחר השלמת המיפוי במליאה יתנהל דיון בשאלה: כיצד אפשר לאפיין את מעמדם של היהודים בחברה ובמדינה?

השינוי שחל במעמד היהודים יוצג בעזרת טבלה מרכזת. יש לאסוף פרטי מידע מן הסעיף בספר ולעסוק בנושא במליאת הכיתה בעזרת הטבלה.

דוגמה לטבלה :

השינוי במעמד היהודים		
מידע על הפעולה	יוזם הפעולה	הפעולה
	החברה ; כמרים ונזירים	עלילות והסתה
	הכנסייה	חקיקה כנסייתית
	הכנסייה ; המדינה	דיון משפטי על התלמוד (משפט פריס)
	המדינה	גירוש

דיון בשאלה : מה הן המסקנות העולות מן הטבלה? בהסקת המסקנות חשוב להדגיש שכל הגורמים (כנסייה, מדינה, חברה) היו מעורבים בהידרדרות של מצב היהודים במדינה. יש להבהיר את הקשר בין התגבשות המדינות לבין השינוי במצב היהודים. היעזרו בפרק ג.

ניתן לדון בנושא גם באמצעות השאלה : המפגש בין יהודים ונוצרים במדינה הוא מפגש בין תרבויות. מה היו דפוסי המפגשים ומה היו גילוייהם?

יש לבקש מהתלמידים לאסוף מידע על המפגשים מסעיפי הפרק ומהתמונות. לאחר מכן יש לארגן את המידע ולרכזו בטבלה או לערוך בתרשים.

דוגמה לריכוז המידע בטבלה :

גילויי המפגש	התחום	דפוס המפגש
פריווילגיות	מעמד משפטי	קבלה וקיום משותף
קשרים כלכליים בשווקים ובירידים, העסקת נוצרים בבתי יהודים, הלוואה בריבית	כלכלה - חברה	
סינגוגה ואקלזיה, הסתה ועלילות (דם, לחם הקודש, מגפת דבר, המגפה השחורה, ראו פרוט בפרק יד)	דת	עימות
דחיית היהודים מן הגילדות, הלוואה בריבית, האשמה בהרעלת בארות, גירוש, החרמת רכוש	כלכלה - חברה	
החלטת הוועידה הלטרנית (1215), פקודת הגירוש	משפט	

פעילות סיכום

א. דיון: היבטים של סובלנות והיבטים של מאבק ביחסי יהודים-נוצרים. רצוי להסביר את המושג סובלנות ולהדגים.

התוצאות	מגמת הפעילות	הכוחות המעורבים
יהודים בחסות המלך, משרתי האוצר, אוטונומיה, פריווילגיות. גירוש יהודי אנגליה וצרפת.	סובלנות מאבק	מדינה – יהודים
התנגדות לעלילות דם ולחם ועידת הכנסייה (1215): החלטות להרחקת היהודים מן החברה, משפט על התלמוד.	סובלנות מאבק	כנסייה – יהודים
שילוב בחיי הכלכלה, קשרים אישיים, המרות דת עלילות, דחיקה כלכלית, פרעות.	סובלנות מאבק	חברה – יהודים

יש להשלים את הטבלה במליאת הכיתה תוך דיון בעובדות ובמסקנות העולות מהן. ניתן לשאול:
איזו מגמה של פעילות נראית לכם מרכזית יותר בתקופה הנדונה, סובלנות או מאבק? נמקו.

פרק ח: לידת האסלאם

פעילות מקדימה

א. **סיעור מוחין**: נושא האסלאם מזמן פעילות של סיעור מוחין. פעילות בנושא זה מעוררת בתלמידים רגשות ועמדות, ומעלה ידע קודם.

▪ לאחר לימוד היחידה יש לחזור לסיעור המוחין ולבדוק שוב עמדות ורגשות. אם הם השתנו בעקבות הפעילות יש להציגם ולהסיק מסקנות.

א. **קריאת התמונות**: הפקת מידע על הערבים והאסלאם מתמונות בפרק.

ב. **שאלת שאלות**: מה מעניין אותי ללמוד על האסלאם.

נושא לדיון: אילו תמורות התרחשו בחצי האי ערב בעת התפשטות האסלאם?

▪ תחילה כדאי להבהיר עם התלמידים את המושג תמורה, ואחר לבדוק כיצד אפשר לזהות התרחשות של תמורות בתקופה מסוימת.

כדי לבדוק את התמורות שהתרחשו בחצי האי ערב, יש להכיר תחילה את אמונותיהם ומנהגיהם של השבטים עובדי האלילים. אחר כך יש להציג את הקשר בין תנאי החיים במדבר למנהגים ולאמונות של יושביו ואת הקשר בין כלכלה לבין דת במכה. לבסוף כדאי לבחון את הקשר בין עקרונות דת האסלאם ומנהגי הגיהלייה המשולבים בה לבין תנאי החיים במדבר, וכן את המפגש בין היהדות לבין האסלאם. לבחינת התמורות שהתרחשו, אפשר לערוך טבלת השוואה.

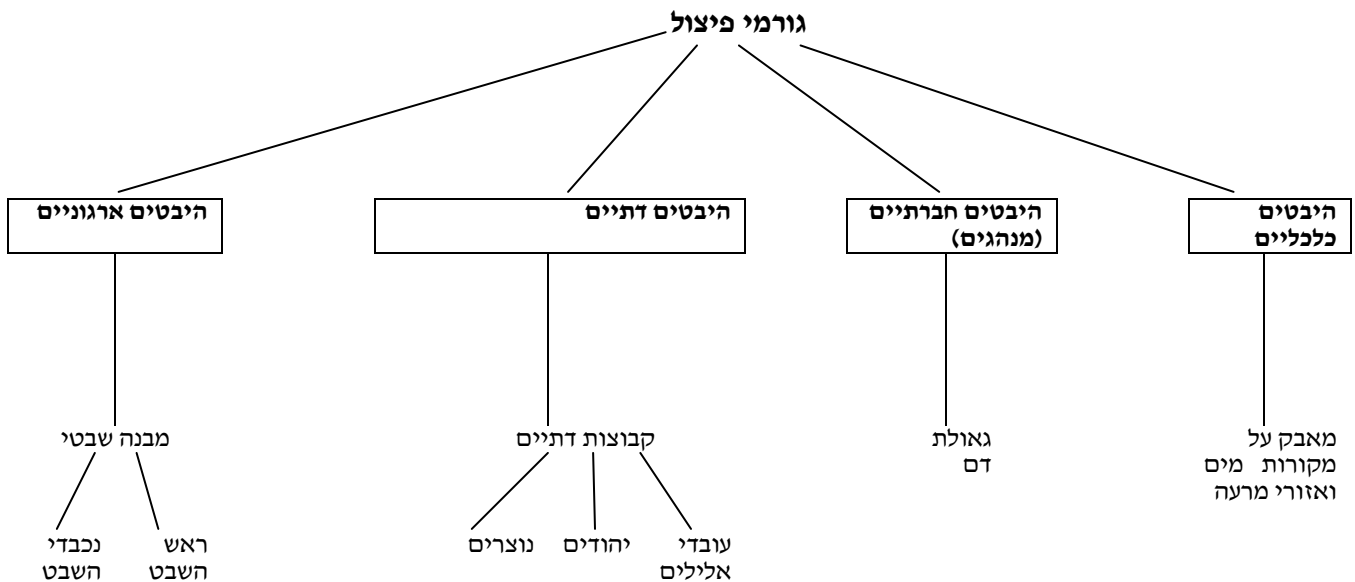
המאפיינים	לפני הופעת האסלאם	אחרי הופעת האסלאם
המסגרת הארגונית	שבטים	שבטים משולבים בעדת מאמינים מוסלמית - אומה
היחסים בין השבטים	תחרות; סכסוכים; בריתות ומלחמות	שלום; מלחמות בתוך עדת המאמינים אסורות
הדת	עבודת אלילים ואמונה באללה	אמונה בלעדית באללה
	אלילים שונים לכל שבט	אל אחד לכל המאמינים
המרכז הדתי	הכעבה במכה	הכעבה במכה וקבר הנביא באלמדינה
מערכת החוקים	חוקי השבט	מערכת מצוות זהה לכל חברי האומה
קובעי החוק	מנהיגי השבט	מוחמד; חכמי הדת
ספר הקודש	-	הקוראן – בערבית צחה
שפת הכתב	שימוש מועט יחסית בכתב	

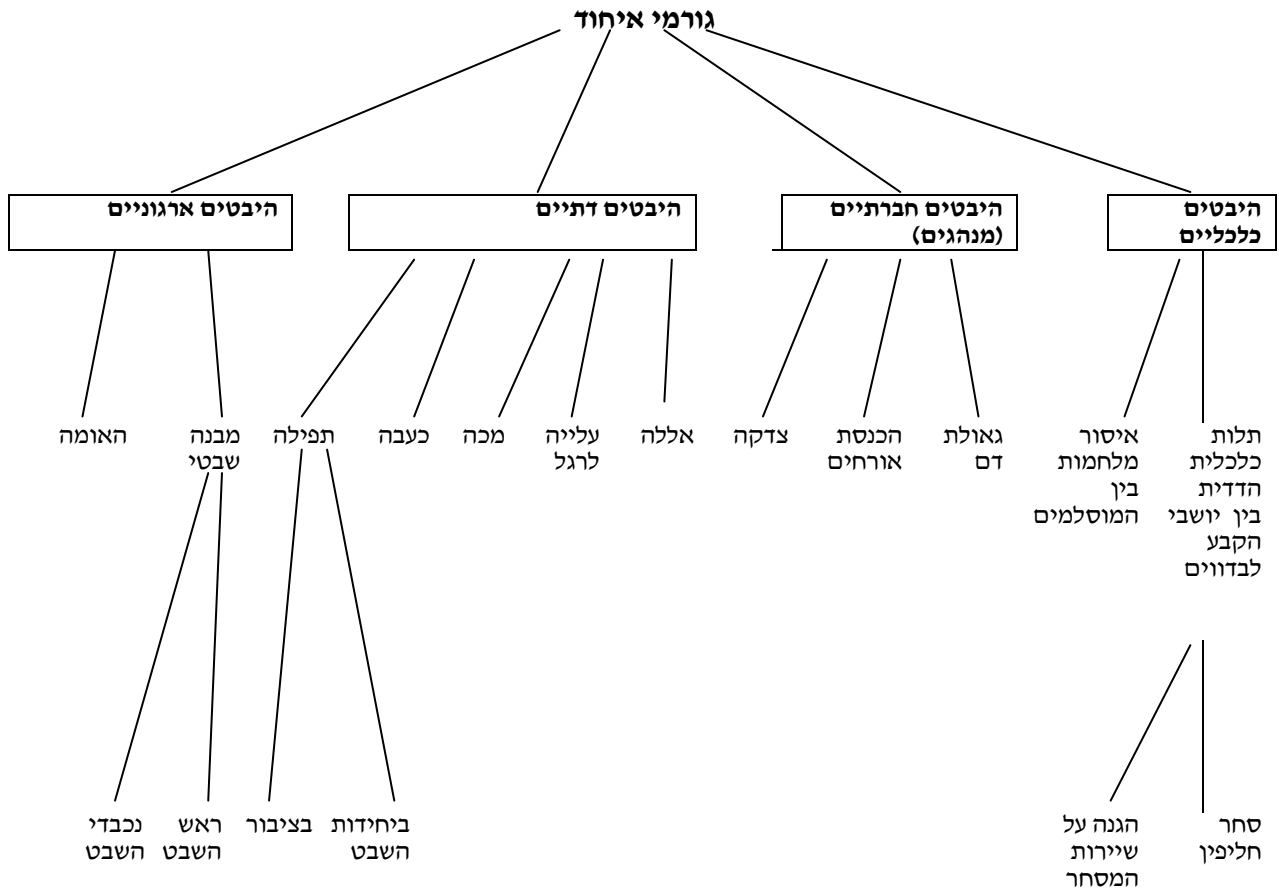
פעילות לסיכום ההשוואה: איזו חשיבות הייתה לתמורות האלה ליחיד ולחברה?

נושא לדיון: כיצד התמודד מוחמד עם גורמי הפיצול בחצי האי ערב וכיצד חיזק את הגורמים המאחדים?

▪ הנושא מזמין ניתוח תופעה מנקודות מבט שונות, לדוגמה: מנהג גאולת הדם – מסייע לאיחוד אך גורם גם לפיצול; שבט – מבנה ארגוני שיש בו מאפייני איחוד אך גם מאפייני פיצול. א. הצגת בעיות שמוחמד נתקל בהן בהפצת דת האסלאם (בגורמי הפיצול נכללות כמה מהן), לדוגמה: כיצד להפיץ אמונה באל אחד, שאינו נראה, באזור שבו מפוזרים שבטים רבים המאמינים באלילים? כיצד להתייחס ליהודים ולנוצרים?

הנושא מאפשר מיפוי של גורמי הפיצוי וגורמי האיחוד לפי היבטים שונים. המיפוי יעשה יחד עם התלמידים או על ידם. לפני עריכת מיפוי גורמי הפיצול וגורמי האיחוד אפשר לערוך עם התלמידים רשימה של הגורמים. דוגמה למיפוי:





לאחר הצגת המיפוי רצוי להבין את המשמעויות ולדון בשאלה כיצד התמודד מוחמד עם גורמי הפיצול ועם גורמי האיחוד? אילו מאפיינים נשארו מהתקופה שלפני מוחמד? אילו חידושים חידש? אילו איסורים הטיל?

נושא לדיון: אילו מגעים בין-תרבותיים התרחשו בחצי האי ערב ומה היו תוצאותיהם?

בתחילת הדיון מומלץ לבחון את היתרונות ואת החשיבות של מפגשים בין בני תרבויות שונות מצד אחד, ואת הסכנות הטמונות במפגשים כאלה, מן הצד האחר. אפשר להשתמש בדוגמאות אקטואליות מן התקשורת, מן התרבות, מן השפה וכו'.

א. מוצע לערוך בשיתוף התלמידים טבלה, המציגה את המפגשים בין בני התרבויות השונות ואת מאפייניהם, לדוגמה:

מאפייני המפגשים	המשתתפים במפגשים
סחר חליפין במוצרי צריכה, עלייה לרגל לכעבה; שוד	בדווים ותושבי קבע
הכרה הדדית של מנהגים; קשרי חברה	שבטים ערבים ויהודים בערב
סחר חליפין; הכרת מנהגים ואמונות של בני תרבויות מרוחקות	שבטים ערבים וסוחרים ממקומות מרוחקים

מוחמד ושבטי יהודים	חיקוי מנהגי יהודים (בראשית פעילותו של מוחמד); מאבק בשבטים, הסכמה
מוחמד ועובדי אלילים	הטפה לאסלאם; התאסלמות מרצון או בכוח
מוחמד ונוצרים בחצי האי ערב	מאבקים והסכמים

בדיון במליאת הכתה יוצגו תחומי ההשפעה של המפגשים הבין-תרבותיים וייערך דיון על הקשרים בין ההיבטים השונים.

- הדיון ייערך במליאת הכיתה ובו יציגו חברי הקבוצות או הנתונים שאספו ואחר כך יביעו את דעתם.
- חשוב להדגיש לפני התלמידים כי במציאות כל ההיבטים משתלבים זה בזה וההפרדה ביניהם כאן נעשית לצורך בדיקה ולימוד.
- מה הן התוצאות של המפגשים הבין-תרבותיים שהתרחשו בחצי האי ערב?

פעילות סיכום

א. **הכנת שאלון לראיון:** ראיון עם אחד מחסידי מוחמד וראיון עם אחד ממתנגדיו.

ב. **ראיון:** עם ערבי ישראלי בין דת האסלאם.

ג. **הכנת מפה:** המפה בנושא תפוצת האסלאם בימינו. המפה תשקף את פיזור המוסלמים במדינות שונות בימינו.

פרק ט: האימפריה המוסלמית ותושביה

פעילות מקדימה

א. **סיעור מוחין**: על המושג "אימפריה".

ב. **השוואת מפות**: השוואה בין מפה חצי האי ערב וסביבותיו בראשית המאה השביעית (עמ' 105) למפת שלבים בהתפתחות האימפריה (עמ' 121), ודיון בשאלות העולות מן ההשוואה.

נושא לדיון: מה סייע לערבים להקים אימפריה וכיצד ביססו את שלטונם?

אם השיעור לא נפתח בהשוואה בין המפות, המוצע בפעילות המקדימה סעיף ב, אפשר להציג כאן את ההשוואה בין המפות. ההשוואה בין המפות תחדד את הנושא ותמחיש אותו. אפשר לבדוק את הנושא כמה שלבים:

א. הקמת אימפריה: להקמת האימפריה תרמו גורמים פנימיים וחיצוניים מסוגים שונים, לדוגמה: גורמים מדיניים – מינוי מנהיג (הח'ליף), חולשת פרס וביזנטיון; גורם דתי – ג'יהאד; גורם כלכלי – הרצון לכבוש אזורים פוריים והסיכוי לזכות בשלל; גורם צבאי – ארגון הצבא וציודו בנשק. מיון אחר של הסיבות: סיבות פנימיות – הקשורות בערבים, וסיבות חיצוניות – הקשורות באויביהם.

ביסוס השלטון – פעולות השליטים: מינוי מנהיג – ח'ליף; קביעת מרכז שלטוני – ערי בירה; הקמת דואר; ביסוס הכלכלה – פיתוח דרכים, קביעת מטבע רשמית, גביית מסים; ביסוס המינהל – פקידות מסועפת בסיוע התושבים המקומיים; מתן אוטונומיה למיעוטים דתיים – יהודים ונוצרים; חיזוק המוסלמים – שינוי במעמד המתאסלמים; ניסיון להגביל יהודים ונוצרים – חוקי עומר; הפיכת הערבית לשפה הרשמית; פיתוח תרבות בעלת זהות ייחודית אך גם מושפעת מתרבויות שקדמו לה ומתרבויות שבסביבתה. לסיכום הנושא יש לדון בשאלה: מה מעיד שהאימפריה הייתה מוסלמית? אפשר להעלות נקודות כמו:

- לח'ליף, "מחליף שליח האל", היו בעיקר תפקידים מדיניים אך היו לו גם תפקידים דתיים.
- נקבעה הטלת מסים מיוחדים והגבלות על תושבים שאינם מוסלמים: מס קרקע ומס גולגולת.
- הוטלו הגבלות על יהודים ונוצרים המיוחסות לח'ליף עומר השני.
- היה קשר בין דת האסלאם לבין תחומי תרבות שהתפתחו באימפריה, לדוגמה: אמנות, גיאוגרפיה ואסטרונומיה.

שלב ג: מה היו דפוסי המגעים בין בני תרבויות שונות היו באימפריה המוסלמית ומה היו תוצאותיהם?

בעזרת התכנים המצויים בפרק אפשר להדגים סוגים שונים של מגעים בין-תרבותיים:

- א. **מגעים המתאפיינים באלימות** – מלחמות הכיבוש של הערבים והשלטת האסלאם בכוח.
- ב. **מגעים המבטאים סובלנות** – היחס אל "עמי הספר"; מינוי פקידים מבני המקום; שימוש בשפות המקומיות לניהול האימפריה בשלבים המוקדמים.
- ג. **מגעים בתחומי המדע** – פילוסופיה, מתמטיקה ואסטרונומיה
- ד. **מגעים בחיי היומיום** – בחיי היומיום.

פעילות סיכום:

- א. **דיון:** מה היו תחומי התרבות שהתפתחו באימפריה המוסלמית ומה היה הקשר בינם לבין דת האסלאם?
- ב. **משחק טריוויה:** המציג מושגים ושמות מן הפרק.

פרק י: המרכז היהודי בבבל

פעילות מקדימה

א. שאילת שאלות: על כותרות הפסקאות בפרק.

נושא לדיון: כיצד עיצבה ההנהגה היהודית בבל את חיי העם בבבל ובתפוצות?

שלב א: דיון בשאלה כיצד התארגנו חיי היהודים תחת שלטון האסלאם?

- המעמד המשפטי של היהודים – חוקי עומר, בני חסות. הצגת שאלה: כיצד השפיע המעמד המשפטי של היהודים באימפריה על חייהם?
- ההנהגה ותפקידה – ראש הגולה ומעמדו. מומלץ להשוות למעמדו של הקתוליקוס (תעודות עמ' 136)
- הגאונים והישיבות ופעולותיהם.
- חיי היומיום – תעודות: שאלה לרב האי גאון, תשובת רב האי גאון, על לימודי ילדים, על לשונותיהם של התושבים.

שלב ב: השפעת המרכז היהודי בבבל על חיי העם

האוטונומיה שניתנה ליהודי בבל תרמה לפיתוח היצירה היהודית, הפצתה בין יהודים ברחבי האימפריה ושיתוף פעולה בין יהודים ממקומות מרוחקים. כך הייתה אפשרות למרכז היהודי להשפיע על חיי העם כולו. סייעו לכך פעולות כמו: כנראה הכרת השלטון בראש הגולה כראש היהודים בח'ליפות כולה, ירחי כלה, ספרות השו"ת והפצתה בקהילות רבות, ההתנגדות החריפה של רס"ג לקראים – אפשרות של פילוג, תרגום המקרא לערבית על ידי רס"ג ופירושו בערבית וכך הנחלתו לכל העם. וכך גם חיבור סידור תפילה עם פירושים בערבית. בסידור התפילה שחיבר ביקש רס"ג להציג נוסח תפילה אחיד שיהיה פשרה בין נוסחי התפילה ומנהגיה בקרב היהודים במצרים, בארץ ישראל ובבל.

פעילות סיכום

- א. כתיבת חיבור: למדתי בישיבה בירחי כלה.
- ב. כתיבת מאמר: רב סעדיה גאון – מנהיג בדורו ומנהיג לדורות.

פרק יא: מסעות הצלב: עימות פוליטי ודתי

פעילות מקדימה:

א. **אתרים צלבניים**: שיחה עם תלמידים על אתרים ובהם שרידים צלבניים שבהם ביקרו או כאלה הנמצאים בקרבת מקום מגוריהם. אפשר לשאול שאלות, למשל: אילו סוגי שרידים צלבניים אתם מכירים? מה אפשר ללמוד מהם על הצלבנים בארץ ישראל? מדוע מרובים שרידי מבצרים בארץ ישראל? באילו נסיבות מרבים בבניית מבצרים? מה מעיד הדבר על מצב הצלבנים בארץ-ישראל?

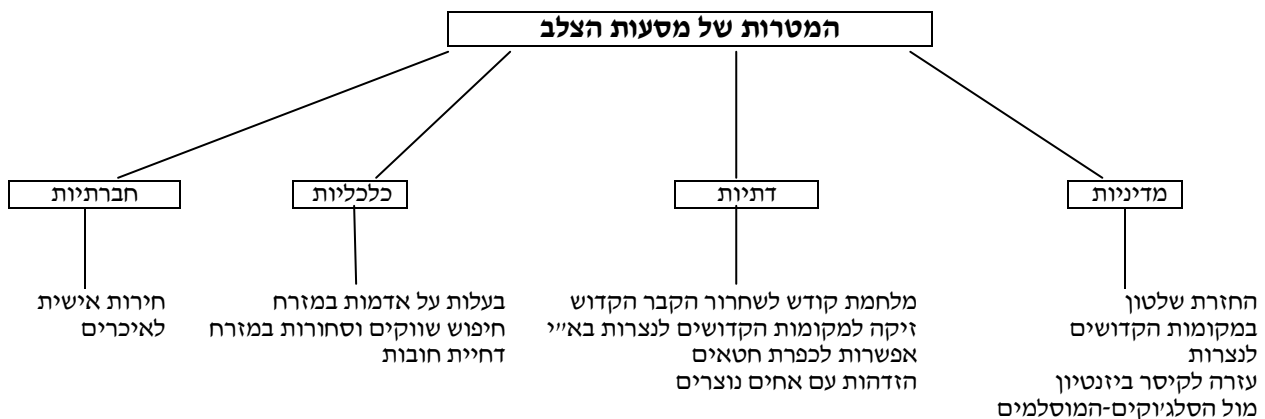
ב. **הקרנת תמונות**: של מבצרים צלבניים בארץ-ישראל, ושיחה בעזרת השאלות שזכרו בסעיף א לעיל. בעזרת התמונות תוכלו גם לדון בשאלה כיצד תרם מבנה המבצר לביטחון חיי הצלבנים.

ג. **שאלת שאלות**: על המושג "מסעות הצלב". לדוגמה: מה מרמזת המילה "מסע"? מה מרמז הצירוף "מסעות צלב"? באילו הזדמנויות משתמשים גם כיום במושג "מסע צלב"?
▪ כדאי גם להפנות למפה מסעות הצלב שבפרק.

נושא לדיון: מה היו המטרות של מסעות הצלב והאם הן הוגשמו?

פעילות זו תיעשה בשני שלבים:

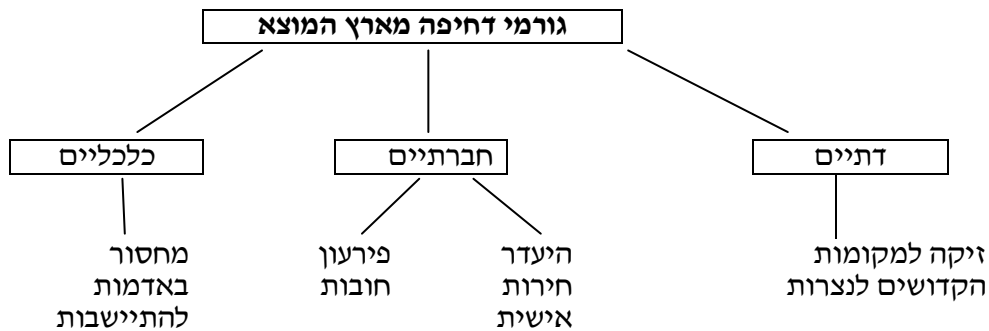
שלב א: עריכת מיפוי המטרות. דוגמה למיפוי:



• לאחר הצגת המיפוי יש לדון המסקנות העולות ממנו.

א. ניתן לערוך מיפוי מושגים של גורמי הדחיפה וגורמי המשיכה. דיון זה ומושגיו נשען על ראיית מסעות הצלב כתנועת הגירה. דוגמה למיפוי:

ב.



שלב ב: האם הצליחו הצלבנים להגשים את המטרות שהציבו לעצמם?

במהלך מסעות הצלב הושגו המטרות האלה:

- **המטרה הדתית** – הקבר הקדוש שוחזר.
- **המטרות החברתיות** – האיכרים שיצאו למסעות צלב השתחררו מעול אדוניהם.
- **המטרות המדיניות** הושגו עד שנת 1291 בלבד. עיינו במפת ממלכת ירושלים הצלבנית והתמונה החותם של ממלכת ירושלים הצלבנית ממחישים זאת.
- **המטרות הכלכליות** – פיתוח מסחר בין-יבשתי.

שאלת סיכום: האם אפשר לטעון שמסעות הצלב הוכתרו בהצלחה? בדיון יש להדגיש שהצלחת הצלבנים הייתה זמנית בלבד; פעילותם לא נמשכה אחרי נפילת הממלכה השנייה (ב-1291). בין הסיבות אפשר לציין את בעיות הביטחון הקשות שהתעוררו בממלכה (הצלבנים ניסו לפתור באמצעות ההסתייעות במסדרים ובמבצרים) ואת חוסר ההסתגלות לתנאי האקלים בארץ-ישראל. במהלך שהותם במזרח לא הצליחו הצלבנים לקשור קשרים משמעותיים עם אחיהם הנוצרים במזרח, שיכלו לסייע להם להשתקע במזרח.

בסיכום מומלץ לעסוק בשאלה כיצד השפיעו מסעות הצלב על ארץ היעד במזרח וכיצד השפיעו על ארצות המוצא באירופה?

השפעת מסעות הצלב על ארץ היעד במזרח:

- הקמת ממלכה צלבנית.
- הנהגת משטר פיאודלי.
- פיתוח המסחר בסיוען של מושבות הסוחרים.
- היווצרות מגעים חברתיים בין האוכלוסיות.

השפעת מסעות הצלב על ארצות המוצא באירופה:

- מתן תנופה לפעילות המסחרית, בעיקר בסחר במוצרי מותרות, בתבלינים ובאריגים.
- התחזקות ההתעניינות של מלכי אירופה בנעשה במזרח.
- השפעת תרבות המזרח על אירופה. הקלת הלחץ על ביקוש לאדמות באירופה.
- סיוע לבעיה הדמוגרפית באירופה.

פעילות סיכום:

- א. דיון:** על הנושא - במסעות הצלב התקיים מפגש בין תרבויות. מדוע?
- ב. דף למטייל:** הכנת מדריך למטייל בשרידים צלבניים בארץ ישראל.
- ג. כתיבת חיבור:** צלבן מספר על המסע לארץ ישראל.

פרק יב: היהודים בימי מסעות הצלב

פעילות מקדימה

א. ברור מושגים: קהילות אשכנז, גזרות תתנ"ו, קידוש השם.

ב. קריאת כותרות: והפקת מידע מכותרות הפרק.

נושא לדיון: מה היו דפוסי התגובה של היהודים בקהילות אשכנז בימי גזרות תתנ"ו?

התייחסו לקידוש השם, המרת דת, התגוננות. בחנו: מה אפיין כל דפוס תגובה? אלו קשיים

גלומים בו? כיצד התמודדו עם קשיים אלו?

בסיכום הדיון התייחסו להנצחת גזרות תתנ"ו בזכרון הלאומי הקולקטיבי וביצירה היהודית והתייחסו לשאלה המופיעה בסוף הפרק: מסעות הצלב נזכרים בהיסטוריה של עם ישראל כאירוע המציין אסון לאומי.

א. היעזרו במקורות מידע, וציינו דוגמאות לעוד שני אירועים כאלה.

ב. ציון ימי אסון בהיסטוריה הלאומית מאפיין עמים אחרים. הציגו שתי דוגמאות לכך.

ג. שערן, מדוע עמים מקפידים לציין ולזכור, אירועים כאלה.

פעילות סיכום

א. קריאת תעודה: קינת ר' אֶלְעָזָר מִמְּנַצָּא (מיינץ) על אשתו ובנותיו שמתו בפרעות 1187–1188. מן

התעודה ניתן ללמוד על האווירה ששררה בבית היהודי, על יחס ראש המשפחה לאישה ולבנות, על

עיסוקיהן ומעשיהן של הנשים בבית היהודי ומחוצה לו.

פרק יג: היהודים בספרד - בין נוצרים למוסלמים

פעילות מקדימה

- א. **קריאת מפות**: מפה ח'ליפות קורדובה (עמ' 168), מפת ממלכת ספרד הנוצרית וגירוש ספרד (עמ' 186) והשוואה ביניהן. אילו שאלות מתעוררות בעקבות קריאת המפות?
- ב. **קריאת כותרות**: בעזרת כותרות הסעיפים יוכלו התלמידים לבחון את השינוי שחל במעמד היהודים בעקבות השלמת הכיבוש הנוצרי.
- ג. **קריאת תמונות**: הפקת מידע מן התמונות בפרק. מה אפשר ללמוד מן התמונות על חיי היהודים בספרד?

נושא לדיון: מה היו המאפיינים של המפגשים הבין-תרבותיים בין נוצרים, יהודים ומוסלמים בספרד – וכיצד השפיעו על חייהם?

- מסיפור האירועים ביחידה עולה, שבספרד התקיימו שני סוגים של מפגשים: מפגשים המבטאים קבלה ושותפות, ומפגשים המבטאים עימות ומאבק.
- התלמידים יציגו דוגמאות של מפגשים המבטאים קבלה ושותפות, ודוגמאות של מפגשים המבטאים מאבק ועימות. איסוף הדוגמאות יכול להיעשות בזוגות ואחר כך יוצגו הדוגמאות במליאת הכיתה.

מפגשים המבטאים קבלה ושותפות – פירוט ודוגמאות:

- **מינהל המדינה**: יהודים נשאו בתפקידי מינהל, הם מונו בידי הח'ליפים ובידי המדינה הנוצרית; יהודים שימשו רופאים בחצר המלך.
- **אדריכלות ואמנות**: השפעת סגנונות.
- **תרגום** של ספרי מדע וספרי פילוסופיה בידי נוצרים ויהודים במשותף.
- **התפתחות שפה**: התפתחות הלדינו; תרגום מילונים מערבית לעברית; התפתחות הבלשנות העברית.
- **שירה**: השירה העברית התפתחה. נושאי השירים והמשקל השירי הושפעו מהשירה הערבית.
- **מדע ופילוסופיה**.
- **בחיי היומיום**: בחיי הכלכלה ובילוי הזמן.

מפגשים המבטאים עימות ומאבק – פירוט ודוגמאות:

- **מלחמות**: בין נוצרים למוסלמים, המלוות בקנאות דתית.
- **מאבק דתי**: הרמב"ן וויכוח ברצלונה; פרעות קנ"א, מומרים ואנוסים; רדיפות אל-מואחידון.
- **גירושים** בתוך תחומי הערים.
- **פעולות האינקוויזיציה**.

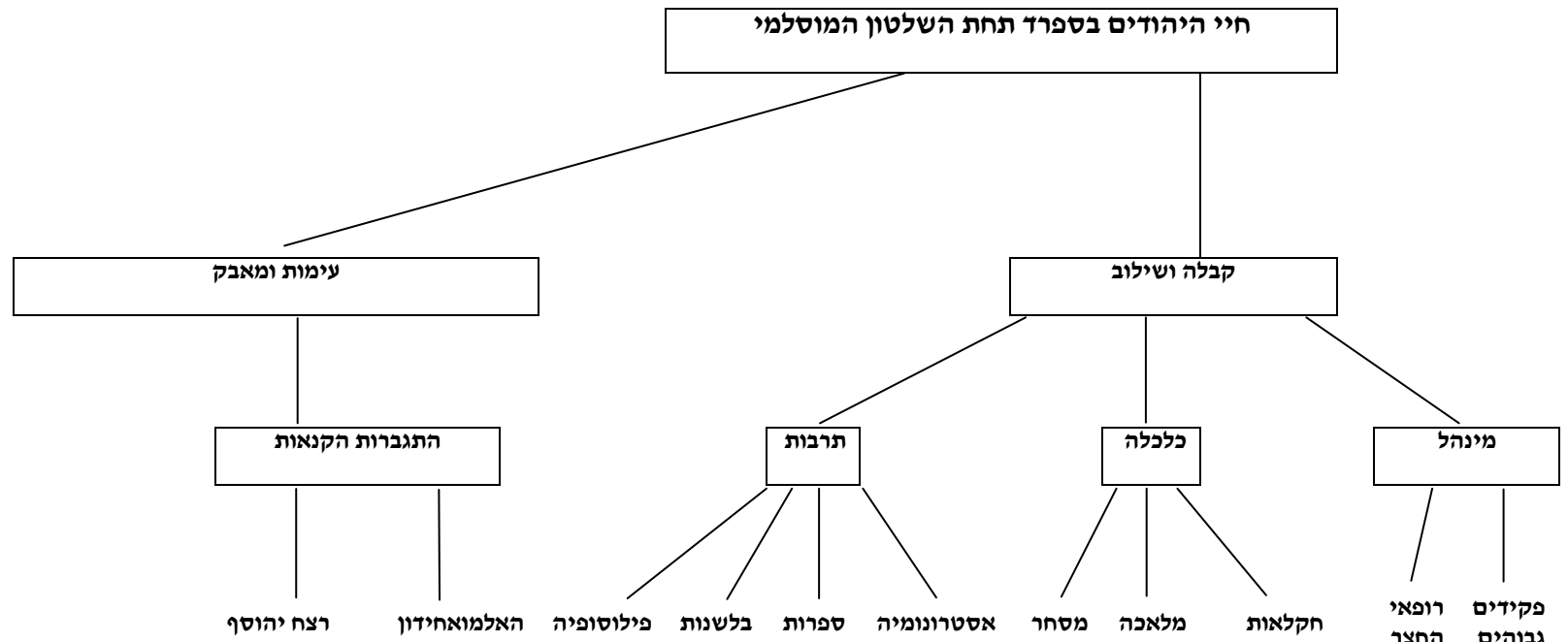
המפגשים המאופיינים בעימות ובמאבק הובילו לאירועים שונים. לפניכם דוגמאות לאירועים:

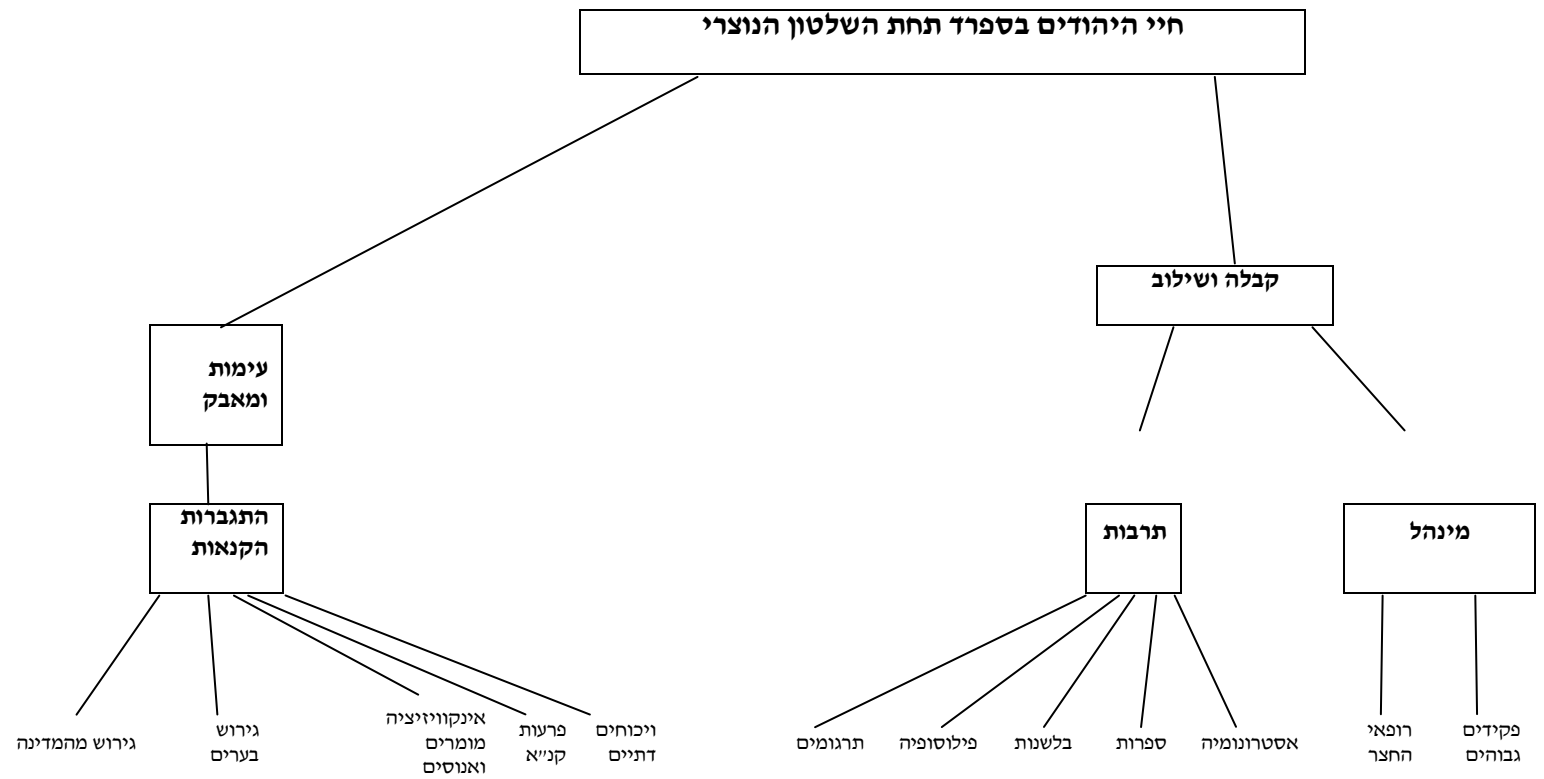
- בתי כנסת הופכים לכנסיות ולמנזרים.
- יהודים ומוסלמים ממירים את דתם וחיים כאנוסים: גירוש יהודים ומוסלמים מספרד.

ראו תרשים מפורט בעמוד הבא

נושא לדיון: מה הם המאפיינים של חיי היהודים בספרד תחת השלטון המוסלמי ותחת השלטון הנוצרי?

לפניכם תרשים המציג את המאפיינים:





פעילות סיכום:

א. משחק תפקידים : דוגמאות לנושאים :

1. דו-שיח בין יהודי לבין אינקוויזיטור.

2. דו-שיח בין זוגות מתרגמים : נוצרי ויהודי.

3. מפגש בין אנוסים יהודים לאנוסים מוסלמים.

4. אתם יהודים החיים בספרד בעת הכרזת הגירוש. לפניכם שתי אפשרויות : להתנצר או לעזוב את ספרד. התמודדו עם הדילמה והעלו נימוקים לאפשרות שבחרתם.

ב. דיון: גירוש ספרד נחשב לאחד האסונות הלאומיים הכבדים שפקדו את העם היהודי. מדוע?

ג. בין ההווה לעבר : פעילות על פי שתי שאלות מתוך לחזרה ולדיון -

- בני משפחות רבות בישראל הם צאצאים של יהודי ספרד ונושאים שמות משפחה שמקורם בספרד כמו : טולדו, קורדובה, בנבנישתי ואחרים. היעזרו בבני משפחתכם ובררו אם הם מכירים עוד שמות משפחה כאלה. רשמו אותם ובררו את משמעותם.
- היעזרו בהוריהם או במכרים ובררו אם הם מכירים משפחה המתייחסת לצאצאי יהודי ספרד. שאלו אותם על מנהגים ומסורות מיוחדים שנשמרו במשפחה.

פרק יד: המגפה השחורה

פעילות מקדימה

א. ברור מושגים: מהפכה דמוגרפית

ב. הפקת מידע מכותרות: קריאת כותרות הפסקאות והפקת מידע באשר למגפה השחורה.

דיון בנושא: מה היו הגורמים למגפה. ומה היו תוצאותיה?

בעת הדיון יש למיין את הגורמים ואת התוצאות להיבטים (תחומי חיים).

מומלץ להיעזר בשאלות הבאות הלקוחות מן הפרק והן מבחינות בין ההסברים של בני התקופה לבין ההסברים של מדע הרפואה.

• כיצד הסבירו בני התקופה את הסיבות למגפה? מה ניתן להסיק מכך על תפיסת עולמם?

• לפי מדע הרפואה המודרנית, מה גרם למגפה? מה השפיע על התפשטותה המהירה?

פעילות סיכום

א. דיון: בחינת השפעות המגפה שחורה על ביטול הפאודליזם, על הרפורמציה, על צמיחת האדם החדש שיצר הרנסנס.

פרק טו: הרנסנס וההומניזם באיטליה

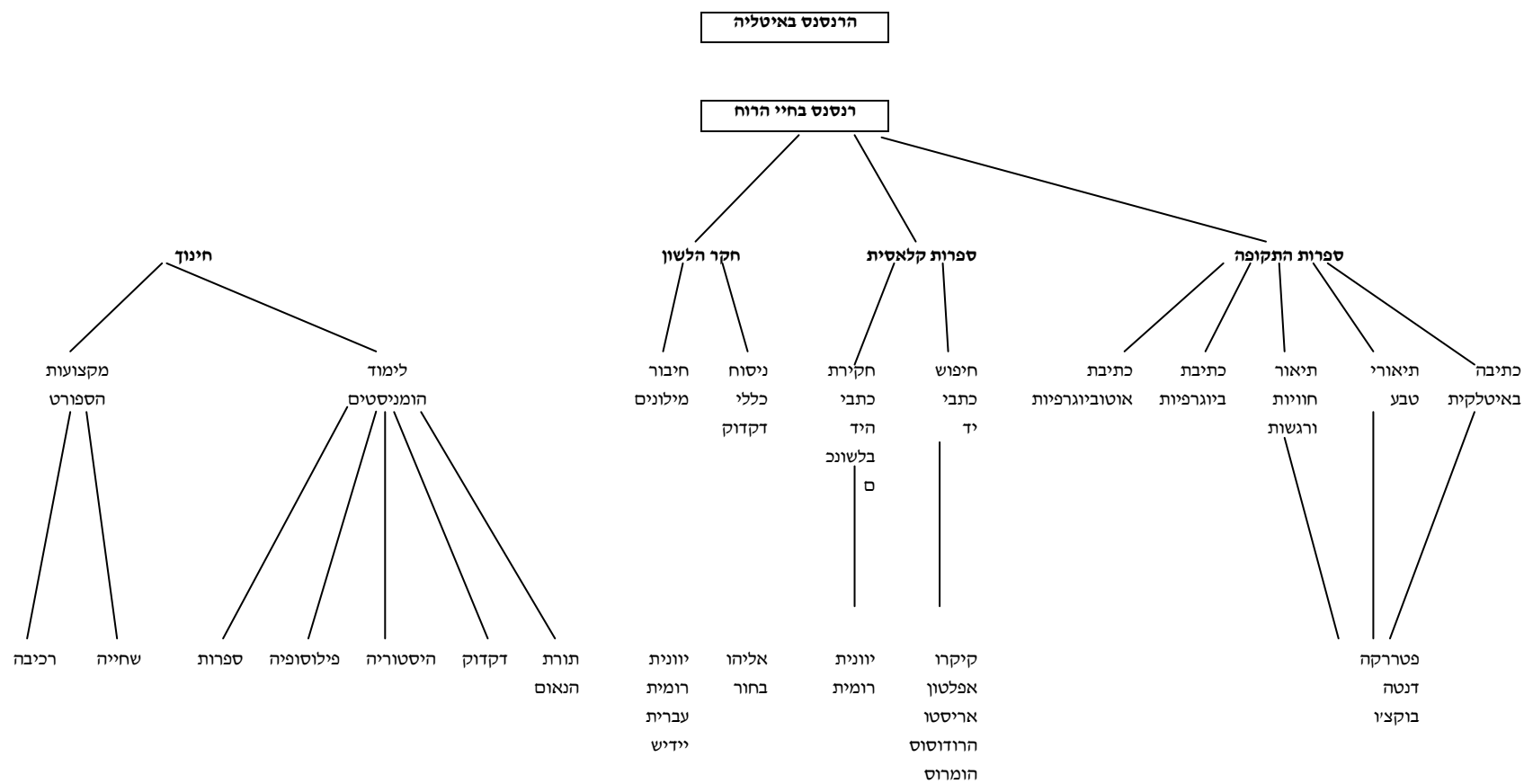
- א. קריאת כותרות:** הפקת מידע מן הכותרות וכותרות המשנה ושאלות שאלות.
- ב. חלוקה לתקופות היסטוריות:** כיוון שתקופת הרנסנס נחשבת לתחילת העת החדשה, יש מקום לדון בחלוקה לתקופות בהיסטוריה. אפשר להציג שאלות כגון אלה: מתי מתחילה תקופה חדשה? מה גורם לתחילתה של תקופה חדשה? מי קובע את תחילתה של תקופה חדשה? ראו הפתיחה לספר. היעזרו בעמ' 7 – 8 העוסקים בחלוקה לתקופות היסטוריות.

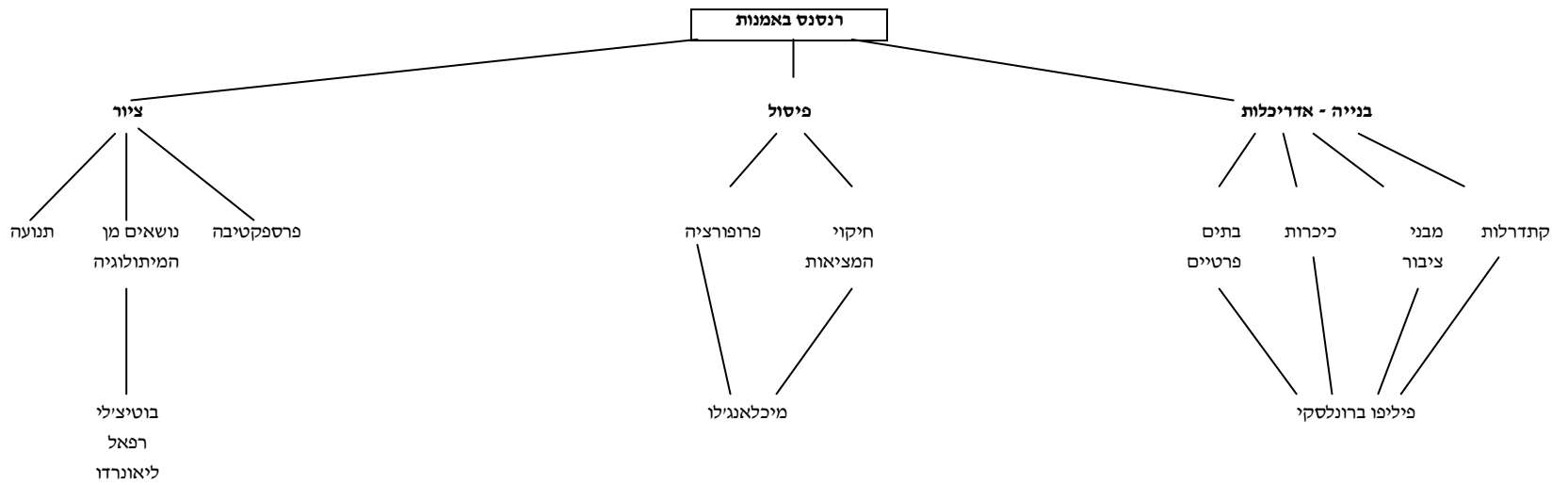
נושא לדיון: מהי המהפכה התרבותית שחולל הרנסנס באיטליה?

שלב א: הסבר המושג רנסנס.

שלב ב: מיפוי המושג רנסנס על פי סעיפי הפרק.

ראו בהמשך דוגמה למיפוי.





▪ אפשר להציג את מיפוי התכנים בדרכים שונות :

- מיפוי שהמורה עורך ומציגו בכיתה תוך כדי הסבר והצגת שאלות. פעילות כזו יכולה להיערך בתום עיבוד הנושא.
- חלוקת הכיתה לקבוצות שיעסקו בשני נושאי המיפוי ולאחר השלמתו יציגו אותו לפני הכיתה. בפעילות כזו המיפוי הוא תהליך הלמידה המרכזי. טוב לערוך אותו בכיתה מיומנת. בכיתה שאינה מיומנת רצוי לערוך את המיון לקטגוריות יחד עם התלמידים.

לאחר עריכת המיפוי של תוכני הסעיפים אפשר לדון בשאלה : מה אימצו אנשי הרנסנס מן התרבות הקלאסית ומה חידשו? בעת הדיון יש להדגיש כי אנשי הרנסנס שילבו ישן בחדש : הם לקחו יסודות מן התרבות הקלאסית, שילבו אותם ביצירותיהם ויצרו יצירות חדשות.

לסיכום הנושא :

א. הצגת השאלה : מדוע התחוללה מהפכה תרבותית זו דווקא באיטליה?

ב. כתבו דו-שיח דמיוני בין בוני כנסיות בימי הביניים ובין בתי כנסיות בתקופת הרנסנס.

- היעזרו בתמונות בפרק חשבו על סגנון הבנייה, חומרי הגלם, כלי העבודה, תפיסת העולם המובעת בסגנון הבנייה וכד'.

נושא לדיון : כיצד מבטאת אמנות הרנסנס (באדריכלות, בפיסול ובציור) את רעיונות הרנסאנס וההומניזם ?

בפתיחת דיון זה כדאי לברר את הרעיונות החדשים של הרנסנס ואחר כך לבחון את האמנות בתקופה זו. כדאי לחשוב על רעיונות אלה : העמדת האדם במרכז, היחלשות כוחה של הכנסייה, דמות האדם המשכיל, האדם השקול ונושאי הלימוד המרכזיים.

לאחר בחינת הרעיונות החדשים של הרנסנס, יש להציע לתלמידים לבחון את תחומי האמנות : אדריכלות, פיסול וציור.

- פעילות זו יכולה להיעשות בקבוצות התמחות לפי הנושאים. תוכלו להביא לכיתה תמונות נוספות המאפיינות את אמנות הרנסנס. היעזרו גם במיפוי שהוצג לעיל.
- כדאי לציין כי העמדת האדם במרכז מתבטאת גם בהוספת החתימה של האמן על יצירתו ובשילוב דמותו בה. גם כתיבת ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות מבטאות רעיון זה.

פעילות סיכום:

א. דיון: אחד מחוקרי הרנסנס טען שהרנסאנס מבטא את גילוי האדם וגילוי העולם. בחנו טענה זו בעזרת עובדות מן הפרק.

ב. הכנת שאלון לראיון: הכינו שאלון לראיון עם אמן מתקופת הרנסנס. חישבו על האמן אותו תרצו לראיון, קראו מידע נוסף על אמן זה, וחברו השאלון.

ג. דיון: כיצד מתבטא מפגש בין תרבויות ברנסנס האיטלקי? מדוע היה יכול המפגש הבין-תרבותי הזה להתרחש דווקא באיטליה?

יש לציין כי למובילי המפגש המקובלים – סוחרים עשירים – נוספו חוקרים ומלומדים שחיפשו אחרי כתבי יד עתיקים, אדריכלים שתכננו מבנים חדשים ואפילו אפיפיורים ושליטים שהיו פטרונים לאמנים ולמתרגמים והקימו ספריות. המפגש מתאפיין בקבלה, בחקירה וביצירה חדשה.

ד. הכנת עבודה: אפשר להציע לתלמידים להכין בעזרת מקורות מידע נוספים עבודה קצרה העוסקת בדמויות שתרמו למפגש הבין-תרבותי שיצר הרנסנס, ובהם: משפחת מדיצ'י, האפיפיור ניקולס החמישי, האדריכל פיליפו ברונלסקי, והיהודים: עמנואל הרומי ואליהו דל-מדיגו. התלמידים יוכלו להכין עבודה גם על דמויות אחרות.

פרק טז: מהפכת הדפוס

פעילות מקדימה

א. פירוש המושג "מהפכה". הבירור יכול להיעשות בכמה דרכים:

1. יש לבחון את ההגדרה המילונית של "מהפכה", למשל: "שינוי יסודי באחד מתחומי הפעילות האנושית" (י' שוויקה, רב מילים, המילון השלם). אחר כך לתת דוגמאות לכמה מהפכות או להציג שאלות. דוגמאות: האם אפשר לכנות את השינוי שחולל מוחמד מהפכה דתית? מדוע כונתה המצאת הדפוס "מהפכה"? וכן: האם הקמת מדינת ישראל חוללה מהפכה בתולדות עם ישראל?

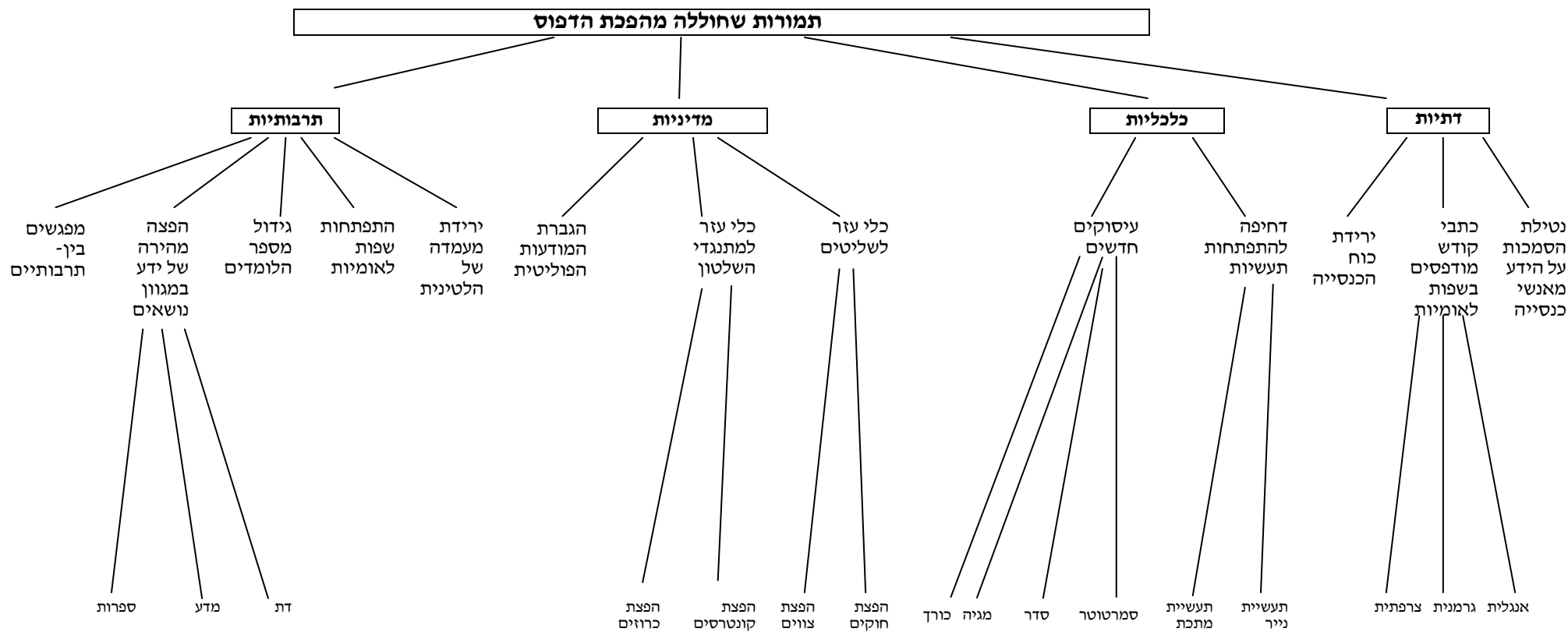
2. התלמידים יתנו דוגמאות של מהפכות ששמעו עליהן או למדו עליהן ויסבירו מדוע הן נחשבות מהפכות. לאחר מכן יש להגדיר איזה אירוע או תהליך עשוי להיחשב מהפכה ולהציג גם את ההגדרה המילונית של המילה מהפכה.

▪ הצעה 1 מייצגת תהליך דדוקטיבי, והצעה 2 – תהליך אינדוקטיבי.

ב. פירוש מושג מהפכת הדפוס: אפשר לפתוח בשאלה: נסו לדמיין את עולמו ללא המצאת הדפוס. אילו דברים יחסרו לכם?

נושא לדיון: מדוע המצאת הדפוס באירופה נחשבת למהפכה?

בתחילת הדיון יש לברר מה היו התהליכים והגורמים שהובילו למהפכת הדפוס. כדי להציג את המהפכה שיצרה המצאת הדפוס כדאי להיעזר במיפוי המציג את התמורות שהתחוללו בעקבות מהפכה זו.



לאחר הצגת המיפוי במליאת הכיתה שאלו: האם מוצדק לכנות את המצאת הדפוס "מהפכה"?

פעילות סיכום:

א. דיון: דונו בדברי ארסמוס: "בית הדפוס יוצר ספרייה גדולה שקירותיה הם גבולות העולם".

מה משמעות אימרה זו?

פרק יז: מסעות ותגליות

פעילות מקדימה

לבחירה:

א. קריאת כותרות: והפקת מידע מהן. פעילות זו תסייע לליקוט ראשון של מידע על הנושאים שהפרק דן בהם.

ב. השוואה: היעזרו באטלס מדיני כדי להציג את מפת העולם כיום והשוו אותה למפות בפרק (מפה עמ' 228, תמונת מפה עמ' 229). התייחסו לשאלה: אילו שינויים התחוללו בהכרת האדם את המרחב הגיאוגרפי.

ג. הפקת מידע ממפה: המפה מסעות ותגליות במאה החמש עשרה. מן המפה עולה מידע על נתיבי המסע, על הספנים שעמדו בראש המסעות ועל השנים שבהן פעלו.

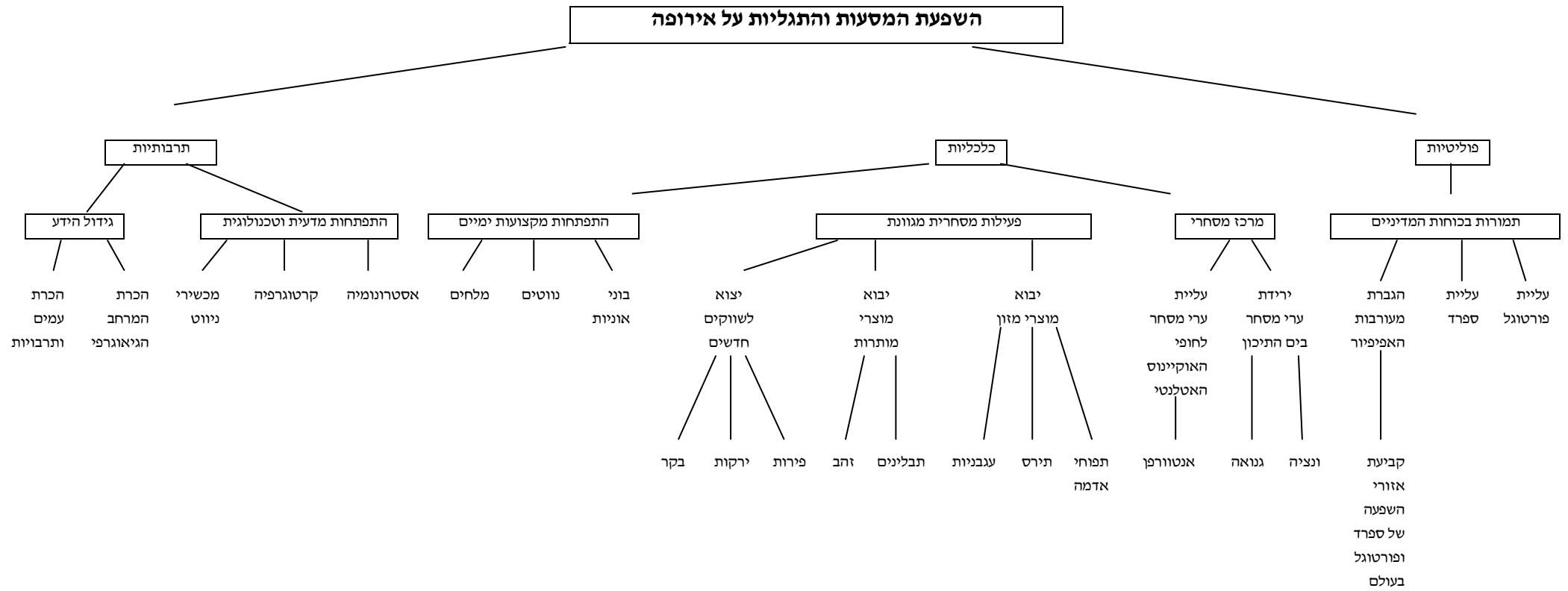
- כדאי לחשב בעזרת קנה המידה של המפה לאיזה מרחק הפליג כל אחד מן הספנים. חישוב המרחק יסייע בהמחשת התעוזה שנדרשה לביצוע המסע. כדי להמחיש את נועזות המסע וההפלגה אל הבלתי נודע אפשר להשוות את המסעות האלה לחלל בימינו ולסכנות האורבות לטייסי החלל.

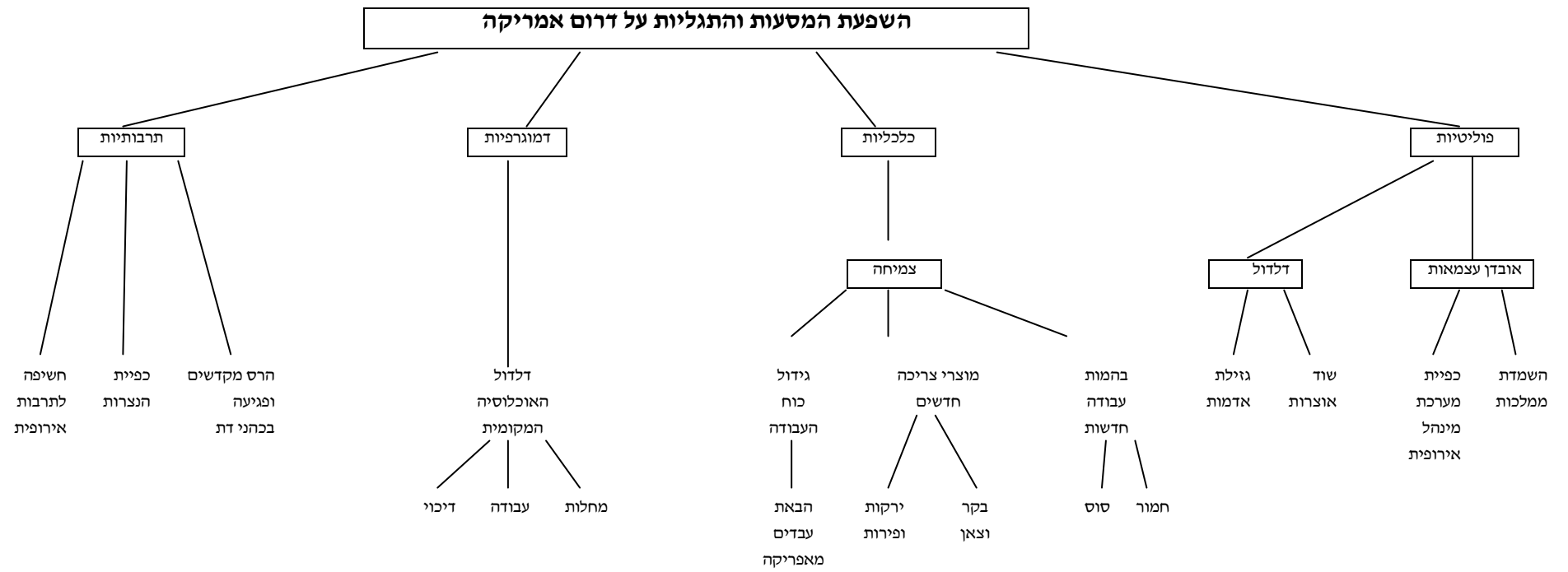
ד. הפקת מידע מתמונות: בנושא: מסע למקומות לא נודעים במאה החמשה עשרה. בעזרת התמונות יוכלו התלמידים ללמוד על הסכנות שעלולות להתרחש בים ולהסיק מסקנות על התחושות שליוו את הספנים ואנשי צוותם.

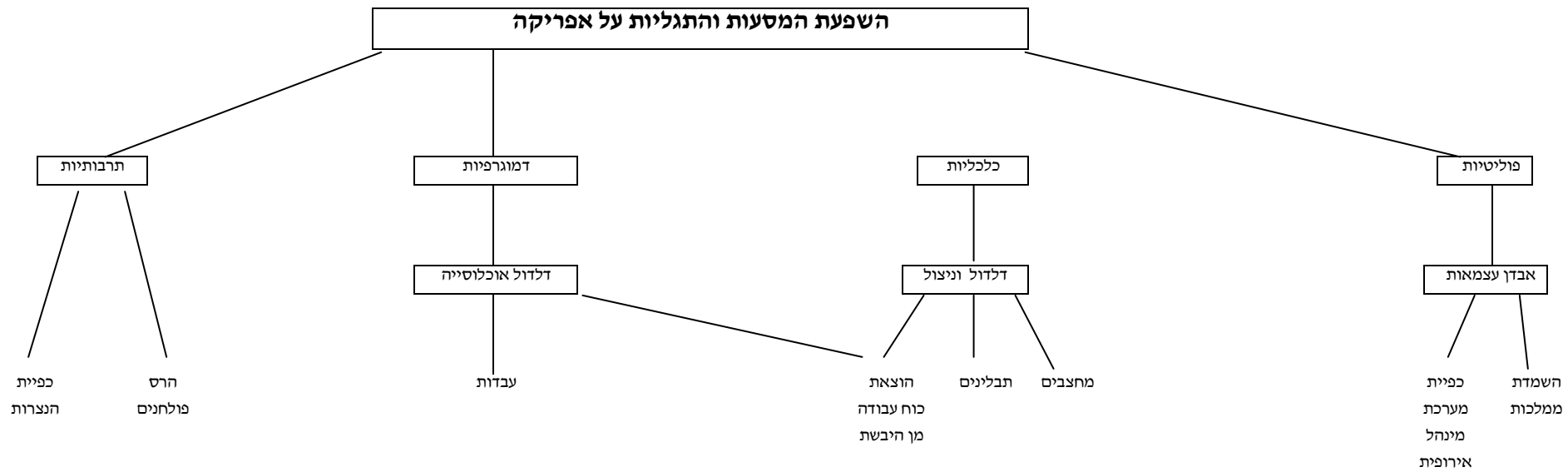
נושא לדיון: כיצד השפיעו המסעות והתגליות על אירופה, על דרום אמריקה ועל אפריקה?

בפתיחת הנושא בחנו מי היו הספנים ומה היו היעדים שאליהם הגיעו.

כדי לבחון את השפעות התגליות על אירופה, על דרום אמריקה ועל אפריקה אפשר לערוך מיפוי של ההשפעות.







נושא לדיון : המסעות והתגליות תרמו להיווצרות מפגש בין עולמות תרבותיים מרוחקים. מה היו גילויי המפגש הזה ומה היו תוצאותיו?

בתחילת הדיון בנושא יש להציג המפה מסעות ותגליות במאה החמש עשרה. המפה תסייע להמחיש את המפגש בין עולמות תרבותיים מרוחקים ואזורים מרוחקים: בין אירופה לבין מזרח אסיה, אפריקה ודרום אמריקה.

התלמידים יאספו מן הפרק דוגמאות לגילויי המפגש הבין-תרבותי ואחר כך ימיינו אותן להיבטים. לדוגמה: מפגש כלכלי, מפגש צבאי, מפגש טכנולוגי, מפגש דתי וכדומה.

- פעילות זו כדאי לערוך בקבוצות קטנות.
- לאחר הצגת ההיבטים ידגימו התלמידים את היבטי המפגש בעזרת מיפוי.

דוגמה למיפוי:



השלימו את הקטגוריות השונות של המיפוי: שמות ומושגים הקשורים במפגש הצבאי, הכלכלי, הדתי, הטכנולוגי. לאחר השלמת המיפוי בקשו מן התלמידים להעריך איזה היבט הוא ההיבט המרכזי של המפגש ולנמק את תשובתם.

לדיון בתוצאותיו של המפגש יש להציג את המיפוי המתאר את השפעת המפגש על אירופה, אפריקה ודרום אמריקה.

פעילות סיכום

א. דיון: צאצאיהם של התושבים המקוריים של יבשת אמריקה וצאצאיהם של תושבי אפריקה, שהובאו לאמריקה כעבדים, רואים היום את בוא האירופים לאמריקה כאסון. על אילו עובדות הם מתבססים? מה דעתכם בשאלה זו? ניתן ערוך דיון זה כדיון משפטי.

ב. עיתון: הכנת עיתון קיר שידגים את השפעת התגליות על אירופה, דרום אמריקה ואפריקה.

- אפשר להציע לתלמידים לערוך שלושה עיתונים. כל עיתון ידגים את האירועים שהתרחשו באחת משלוש היבשות. זוהי פעילות המאפשרת לתלמידים לבחון אירוע אחד מכמה היבטים. פעילות זו מתאימה לעבודה בקבוצות.

פרק יח: הרפורמציה - מהפכה דתית

פעילות מקדימה

- א. קריאת מפה: הפקת מידע מהמפה הנצרות באירופה במאה השבע עשרה והצגת שאלות הנוגעות למידע העולה מן המפה.
- ב. סיעור מוחין: אודות המושג כנסייה קתולית.
- ג. הצגת רשמים: התלמידים יספרו על ביקור בכנסייה: יתארו את המבנה ופריטי הריהוט. אחר תוצג השאלה: האם יכולתם לזהות אם הכנסייה קתולית או פרוטסטנטית?
- ד. הסבר מושגים: רפורמציה, מהפכה דתית

נושא לדיון: הרפורמציה התרחשה מלכתחילה מסיבות דתיות מובהקות, אך עד מהרה חברו לסיבות אלה עוד מניעים. מה הן הסיבות הדתיות ואילו מניעים אחרים חברו להן?

- מומלץ ללמד נושא זה במליאת הכיתה בשל הקושי שעשוי להתעורר כאשר עוסקים בעניין שיש בו היבט תיאולוגי.

בפתיחת הדיון בנושא יש מקום לדון בהסבר המושג "רפורמציה" ובסיבות הדתיות להתרחשותה. לפניכם נקודות לציון:

- הסיבות הדתיות שגרמו להתרחשות הרפורמציה. חרדה עמוקה בעקבות חוסר הסיכוי לזכות בישועה ובגאולת הנפש, הדגשת חולשתו של המאמין מול האל תוך עיסוק בשאלות אלה: מיהו צדיק? מה מקומם של טקסטים בפולחן הדתי? מה מקומם של מעשים טובים? מה מקומה של האמונה שבלב? וערעור על הדרך שהציעה הכנסייה הקתולית (שטרי מחילה).
- לסיבות הדתיות חברו מניעים אחרים: מניעים חברתיים – מרד האיכרים; מניעים פוליטיים – הצטרפות שליטים של נסיכויות ללותר; מלחמת שלושים השנה (שלום אוגסבורג ושלום וסטפליה מעידים על המניעים הפוליטיים) ופעילותו של הנרי השמיני באנגליה.
- חשוב להדגיש שהמניעים החברתיים והפוליטיים היו משולבים בסיבות הדתיות. הסיבות הדתיות היו הבסיס להתרחשות הרפורמציה.

לסיכום הנושא: תוצג השאלה מהן התמורות שחוללה הרפורמציה בחיי המאמין, במעמד הנצרות באירופה ובמעמד השליטים במדינותיהם?

- מומלץ לערוך פעילות זו בקבוצות התמחות. בדיון מסכם במליאת הכיתה יועלו ממצאי הקבוצות.

במהלך הפעילות לסיכום כדאי להעלות נקודות אלה :

- **התמורות שחוללה הרפורמציה במעמד הנצרות באירופה :** הפיצול שהתרחש בנצרות באירופה ; הקמת כמה כנסיות פרוטסטנטיות : לותרנית, הוגנוטית ואנגליקנית ; הסרת המונופול על חיי הרוח מידי הכנסייה באמצעות הדפסת ספרים בשפות המקומיות וערעור הבלעדיות של הלטינית, וכן ההחלטות שנקבעו : "למי השלטון – לו הדת" (אוגסבורג) ו"דת השליט היא דת הנתונים" (וסטפליה).
- **התמורות שחוללה הרפורמציה בחיי המאמין :** הצגת אמונת הלב כעיקר ; ביטול התיווך של בעלי תפקידים בכנסייה והחלשת המעמד המיוחד של הטקסטים ; יכולתו של המאמין לקרוא בכתבי הקודש בלשונו, להתפלל בלשונו ולבחור את אמונתו ; התפילה המשותפת בכנסייה הפרוטסטנטית והזכות לבחור את רועה הקהילה.
- בהצגת התמורות בחיי היחיד רצוי להציג את המושג "גילוי האדם".
- **התמורות שחוללה הרפורמציה במעמד השליטים היו מנוגדות :** מצד אחד התערער מעמדם של השליטים. הדבר התבטא באירועים אלה : עמידתו של לותר לפני קרל החמישי קיסר גרמניה והשמעת ביקורתו בפומבי ; הסתתרותו אצל נסיך סקסוניה ; פרוץ מרד האיכרים כנגד שליטי הנסיכויות ומשמעותו. מן הצד האחר, התחזק כוחו של השליט, ובהסכמי אוגסבורג ווסטפליה נקבע : "דת השליט היא דת נתיניו".

נושא לדיון : מה היו גילויי המהפכה הדתית שחוללה הרפורמציה ומה הייתה תגובת הכנסייה הקתולית למהפכה זו ?

בפתיחת הדיון בנושא יש להסביר את המושג "רפורמציה".

הכיתה תתחלק לקבוצות התמחות. כל קבוצה תאסוף פרטי מידע על אחד הנושאים האלה : השפעת הרפורמציה על היחיד – המאמין ; השפעת הרפורמציה על הממסד – הכנסייה הקתולית ; תגובת הכנסייה הקתולית.

הדגישו בשיחה בכיתה כי פעולות הקונטרה-רפורמציה היו משני סוגים : פעולות מיידיות – פעולות האינקוויזיציה והפעלת צנזורה ; ולטווח ארוך – פעולות החינוך של הישועים והגדרה מחדש של עיקרי הנצרות. תוכלו להציג לתלמידים את השאלה : על מה מעידות פעולות הקונטרה-רפורמציה של הכנסייה ?

פעילות סיכום :

א. דיון : מה היו התנאים שאפשרו את קיומה של המהפכה הדתית במאה ה-16 ?

בדיון כדאי להעלות את התהליכים המרכזיים המשפיעים על אירופה בתקופה זו : הרנסנס, ההומניזם, הדפוס, התגליות וראשית המהפכה במדע. כל אלה מעמידים את האדם במרכז וגורמים לביקורתיות. באווירה כזאת עשויה להתפתח גם מהפכה דתית.

מקורות לעיון והרחבה

ספרים ומאמרים

- אליאב-פלדון מ', **אשליה מסוכנת, אשליה מועילה: "אדם לכל עת" ו"שובו של מרטין גר"**, מתוך: זמנים 39-40, עמ' 62-71.
- אליאב-פלדון מ', **בעקבות קולומבוס, אמריקה 1491-1992**, מרכז זלמן שזר, תשנ"ז.
- אליאב-פלדון מ', **הרפורמציה הפרוטסטנטית**, אוניברסיטה משודרת, 1997.
- אליאב-פלדון מ', **השליט האידיאלי באוטופיות של הרנסנס**, מתוך: זמנים 11, אביב 1983, עמ' 40-49.
- אליאב-פלדון מ', **חמש מאות שנה לגילוי אמריקה**, אוניברסיטה משודרת.
- אליאב-פלדון מ', **מכתב קולומבוס**, מתוך: זמנים 41, עמ' 70-76.
- אליאב-פלדון מ', **נקיפות מצפון בראשיתו של העידן הקולוניאלי**, מתוך: זמנים 41, עמ' 4-15.
- אלפרין צ', **האם היה קולומבוס יהודי?**, מתוך: זמנים 3, אביב 1980, עמ' 30-39.
- בורסטין ד', **המגלים**, הוצאת כתר, 1989.
- בורקהרט י', **תרבות הרנסנס באיטליה**, הוצאת מוסד ביאליק תשכ"ז.
- בורשטיין ש', **מוסיקה רב-קולית עממית בימי-הביניים**, מתוך: זמנים 16, סתיו 1984, עמ' 30-34.
- ביינארט ח', **גירוש ספרד**, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, 1995.
- בלוך מ', **החברה הפיאודלית**, תרגום: א' רגרינגרד, ירושלים, 1988.
- בר-נביא א', **גירוש ספרד (דיון)**, מתוך: זמנים 41, עמ' 4-22.
- ברקאי ר', **אנדלוסיה בין איסלאם לנצרות**, מתוך: זמנים 14, עמ' 16-27.
- ברקאי ר', **להישיר מבט אל העבר**, מתוך: זמנים 41, עמ' 34-43.
- ברקאי ר', **פטרויות אצל נוצרים, מוסלמים ויהודים בספרד**, מתוך: זמנים 8, עמ' 38-43.
- גאנסהוף פ"ל, **פיאודליזם**, תרגום: א' אמיר, ת"א, 1985.
- גורדר י', **עולמה של סופי**, הפרק: רנסנס, הוצאת שוקן, 1996.
- גיל מ', **ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099)**, ת"א, תשמ"ח.
- גיל מ', **יושביה ויישוביה של ארץ-ישראל בתקופת הכיבוש המוסלמי הראשונה (634-1099)**, מתוך: זמנים 10, עמ' 46-69.
- גרוסמן א', **ראשית הגולה בבבל בתקופת הגאונים**, מרכז זלמן שזר, תשמ"ד.
- האוניברסיטה הפתוחה, **אמנות הרנסנס באיטליה**.
- האוניברסיטה הפתוחה, **בין יהודים לנוצרים**.
- האוניברסיטה הפתוחה, **שנאת ישראל ואנטישמיות**, יחידה 5.
- האוניברסיטה הפתוחה, **ירושלים לדורותיה – ירושלים בתקופה המוסלמית הראשונה**, יחידה 6.

- הויזנטה י', **בסתיו ימי-הביניים**, תרגום: א' אמיר, ת"א, 1975.
- הרסגור מ', **מבוא לתקופת הרנסנס**, אוניברסיטה משודרת.
- ואטשל נ', **האינדיאנים והכיבוש הספרדי** מתוך: זמנים 41, עמ' 95-113.
- זכאי א', **אירופה והעולם החדש**, אקדמון, ירושלים, 1995.
- כנען-קידר נ', **האמנות הנוצרית בימי-הביניים**, אוניברסיטה משודרת.
- לואיס ב', **האיסלם בהיסטוריה, רעיונות, אנשים ומאורעות במזרח-התיכון**, הוצאת זמורה ביתן, ת"א, 1984.
- לואיס ב', **הערבים בהיסטוריה**, הוצאת דביר, 1995.
- לופז ר', **לידתה של אירופה**, הוצאת דביר, ת"א, 1990.
- לצרוס-יפה ח', **האיסלם**, אוניברסיטה משודרת.
- לצרוס-יפה ח', **עוד שיחות על דת האיסלם**, אוניברסיטה משודרת.
- לצרוס-יפה ח' (עורכת), **פרקים בתולדות הערבים והאיסלם**, הוצאת רשפים, ת"א, 1997.
- מדין צ', **האמנם חמש מאות שנה שנה לגילוי אמריקה?**, מתוך: זמנים 41, עמ' 77-85.
- מיוחס-ג'ינאו ע', **היהודים המומרים בהיסטוריוגרפיה ובספרות**, מתוך: זמנים 41, עמ' 44-53.
- נאמן ש', **כיצד צמחה תרבות המערב**, אוניברסיטה משודרת.
- נאמן ש', **לידתה של ציוויליזציה**, הוצאת ספרית פועלים ואוניברסיטת ת"א, 1975.
- קולברג א', **השיעה, סיעתו של עלי**, מתוך: זמנים 8, עמ' 16.
- קליינברג א', **הנצרות מראשיתה ועד הרפורמציה**, אוניברסיטה משודרת.
- קריגל מ', **האנטישמיות המודרנית והאינקוויזיציה**, מתוך: זמנים 41, עמ' 23-33.
- רוזן ט', **500 שנות ספרות עברית בספרד**, מתוך: זמנים 41, עמ' 54-69.
- רומנו ר', **טננטי א', על סף העולם המודרני, ימי-הביניים המאוחרים**, הוצאת דביר, ירושלים, 1984.
- שחר ש', **האשה בחברת ימי-הביניים, המעמד הרביעי**, ת"א, 1990.
- שחר ש', **ילדות בימי-הביניים**, ת"א, 1990.
- שחר ש', **מורשת ימי-הביניים**, אוניברסיטה משודרת.
- שחר ש', **קבוצות שוליים בימי-הביניים**, אוניברסיטה משודרת.
- שמיר א', **תרבות הרנסנס**, הוצאת מסדה.

ספרי קריאה מומלצים

- אורגד ד', **הגולם מירושלים**, ידיעות אחרונות, 1993, ספרית חמד.
- אורגד ד', **הנער מסיביליה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1984.
- אורגד ד', **פרידה אחרונה מקורדובה**, מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1991.
- בראן א', **מטולדו ועד צפת**, משאבים, תשמ"ב.

- גרין', המלך ארתור ואבירי השולחן העגול, הוצאת עם עובד.
- הגרד ר', בת מונטסומה, הוצאת כתר, 1975.
- טווין מ', ינקי בחצר המלך ארתור, זליקוביץ', תשכ"ד.
- כהן א', יקר מזהב, הוצאת מודן, 1988.
- כהן א', מבחר סיפורי תור הזהב, הוצאת מודן, 1991.
- סקוט י', אייבנהו, תרגום: א' כרמי, 1980.
- עוזיאל א', בן האנוסים, הוצאת ספרית פועלים, 1991.
- עוזיאל א', עבד א-רחמן, הנסיך הנווד, הוצאת ספרית פועלים, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 1994.
- עוזיאל א', פאבלו, הילד האינדיאני מצ'אנאל, הוצאת ספרית פועלים, 1984.
- פדר ג'ר, תעלומת הגביע השביעי, אדם – מוציאם לאור, ת"א, 1991.
- פילו, מ', א', מסעות יצחק היהודי ואבו אל עבאס הפיל, יצחק בחור, הוצאה לאור.
- פרקר ר', הנער מספרד, דן חסכן, ת"א, 1966.
- רפ א', הומניזם – הרעיון ותולדותיו, אוניברסיטה משודרת, 1991.
- ריספרט א', גיבורי מצודת יורק, הוצאת עם עובד, 1965.
- שמוש א', הר האנוסים, הוצאת מסדה 1991.

סרטים

- אקסקליבר, בימוי: ג'ון בורמן, אנגליה, 1981.
- המלכה מרגו, בימוי: קלוד ברי, צרפת, 1993.
- ירושלים אשר בספרד, מסע בספרד עם יצחק נבון, סדרה לטלוויזיה, תסריט ובימוי: יגאל לוסיין.
- כריסטופר קולומבוס, בימוי: ג'ון גלן, ארה"ב, 1992.
- לב אמיץ, בימוי: מל גיבסון, בריטניה, 1971.
- נפילת האימפריה הרומית, בימוי: אנתוני מאן, ארה"ב, 1967.
- ראשון האבירים, בימוי: ג'רי צוקר, ארה"ב, 1995.
- רומן הדמים (Flesh+Blood), בימוי: פול וורהובן, ארה"ב, 1985.
- שדים, בימוי: קן ראסל, בריטניה, 1971.
- שובו של מרטין גר, בימוי: דניאל ויגני, צרפת, 1987.
- שם הוורד, בימוי: פול וורהובן, ארה"ב, 1985.
- 1492 – מעבר לאופק, בימוי: רידלי סקוט, אנגליה, 1992.